

A GRAMMATIKA ÉS A PRAGMATIKA INTERAKCIÓJA AZ IMPLICIT ARGUMENTUMOK, AZ IMPLICIT PREDIKÁTUMOK ÉS AZ EGYÜTTES KOMPOZÍCIÓ VIZSGÁLATÁBAN*

NÉMETH T. ENIKŐ – BIBOK KÁROLY

1. Bevezetés

1.1. A kutatás tárgya és korábbi eredmények

Tanulmányunkban a magyar megnyilatkozások három különböző típusát vizsgáljuk egységes módon. A megnyilatkozások e három típusát az köti össze, hogy a megnyilatkozások jelentését egyik típusban sem lehetséges a predikátumok és argumentumaik explicit, egyszerű összekapcsolásával létrehozni. A vizsgálat során a következő fő kérdésre koncentrálnak: milyen szerepet játszik a grammatika és a pragmatika interakciója ezen megnyilatkozások jelentésének megalkotása során.

Az első típusba azok a megnyilatkozások tartoznak, amelyekben az igék lexikailag realizálatlan, azaz implicit argumentummal fordulnak elő (vö. (1)).

(1) *Ági olvas.*

A második csoportot azok a megnyilatkozások alkotják, amelyekben implicit predikátum fordul elő (vö. (2)).

(2) *Rita elkezdte a könyvet.*

Annak ellenére, hogy az implicit predikátumok végső soron az ige által szelektált, az események szemantikai típusába tartozó argumentumok, amelyek lexikailag nem fejeződnek ki a megnyilatkozásban, implicit predikátumokként fogjuk őket említeni, merthogy maguknak is lehetnek saját argumentumaik.

A harmadik osztályba sorolt megnyilatkozásokban nem fordulnak elő sem implicit argumentumok, sem implicit predikátumok, viszont a megnyilatkozások jelentésének a megalkotásához nem elegendő hozzákapcsolni a predikátumokhoz az argumentumaikat, hanem az együttes kompozíció műveletére van szükség, amely során egy predikátumból és az argumentumából álló konstrukcióban az argumentum maga is funktorként viselkedik. Vö. (3), ahol az *iskola* 'intézmény' és 'épület' jelentései hatással vannak arra, hogy az *elme*g melyik jelentésével vesz részt az *elment az iskolából* szerkezetben.

(3) *Péter elment az iskolából.*

Korábbi kutatásainkban a lexikon és a kontextus szempontjából szintén egységes módon elemeztük a megnyilatkozások ezen három típusát (Bibok–Németh T. 2001, 2002). Egyrészt, igazoltuk, hogy a vizsgált három csoportba tartozó megnyilatkozások jelentésének megalkotásához a lexikon és a kontextus intenzív együttműködését kell feltételezni. Másrészt, megmutattuk, hogy az egyes típusokba tartozó megnyilatkozások

* Jelen tanulmány az MTA–DE–PTE–SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport támogatásával készült. Köszönetet mondunk még névtelen lektorunk értékes, gondolatébresztő megjegyzéseierért, amelyeket igyekeztünk beépíteni tanulmányunk végső változatába.

jelentéskompozícióját ugyanazon a három módon lehet végrehajtani. Először az igék (a megnyilatkozások első típusa), a főnevek (a megnyilatkozások második típusa) vagy mindkettő (a megnyilatkozások harmadik típusa) lexikai-szemantikai reprezentációjának segítségével próbáljuk megalkotni a releváns interpretációt. Ha ez nem vezet eredményre, akkor, másodsor, a közvetlen kontextushoz fordulunk. Ha még ez sem elegendő a megnyilatkozások jelentésének a megalkotásához, akkor, harmadszor, kiterjesztjük a kontextust a megelőző diskurzusból, a közvetlenül megfigyelhető fizikai környezetből és/vagy az enciklopédikus tudásból származó információval.

Harmadrészt, az is célunk volt, hogy motivációját adjuk az implicit argumentumok és az implicit predikátumok előfordulásának, valamint az együttes kompozíció működésének (Németh T. 2000; Bibok–Németh T. 2001, 2002). E tekintetben arra a következtetésre jutottunk, hogy a jelentéskompozíció mindhárom módját, az interpretációs mechanizmusok hierarchiáját, valamint azt, hogy egy argumentum, illetve egy predikátum implicit maradhat-e egyáltalán, továbbá az együttes kompozíció működését a kognitív relevancia elve irányítja. Egy argumentum vagy predikátum csak akkor maradhat lexikailag kifejezetlen, ha használatával és interpretálásával ugyanazon kontextuális hatásokat lehet elérni, mintha a megnyilatkozás explicit formát tartalmazna, de kisebb műveleti erőfeszítés árán. Az együttes kompozíció révén történő jelentéskompozíció során, a kognitív relevancia elvének megfelelően, az argumentumok jelentése befolyásolja, hogy a predikátumok potenciális jelentései közül mely jelentés aktiválódjon, azaz az argumentumok jelentése konkretizálja az alulspecifikált predikátumok jelentését. A megnyilatkozásjelentés megalkotásának levezetési mechanizmusait a kognitív relevancia elve hierarchiába rendezi, mégpedig úgy, hogy a jelentéskompozíció a kisebb műveleti erőfeszítéstől halad a nagyobb felé, azaz a lexikai-szemantikai reprezentáció figyelembevételétől a közvetlen kontextus bevonásán át a kontextus kiterjesztéséig, biztosítva azt, hogy a felesleges műveleti erőfeszítés elkerülése érdekében a lexikai-szemantikai információknak és a kontextuális információknak éppen csak a szükséges és elegendő nagyságú része működjön együtt. Az interpretációs mechanizmusok hierarchiájával kapcsolatban azonban hangsúlyozni kell, hogy a fokozatos értelmezés működésében fontos szerepet játszik a specifikus (megnyilatkozáson belüli és kívüli) kontextus hiánya (Bibok 2003: 72–73). Ugyanis csak ilyen esetekben tartható relevánsnak a graduális interpretáció. Amennyiben viszont a kontextus eleve sajátosabb, ez kezdetektől fogva jobban meghatározza a megnyilatkozás interpretációját.

1.2. Célok

Korábbi munkáinkban csak érintőlegesen foglalkoztunk a morfológiai és szintaktikai tényezők szerepével a jelentésalkotás során, bár az igék implicit tárgyi argumentummal való előfordulásának leírásakor egy dolgozatunkban részletesen tárgyaltuk az alanyi és a tárgyias ragozás befolyásoló szerepét (Németh T.–Bibok 2001). Jelen tanulmányunkban a megnyilatkozások fentebb jelzett három típusának vizsgálatokor két fő cél vezet bennünket. Egyrészt, meg kívánjuk vizsgálni, hogyan működnek együtt, egyfelől, az olyan grammatikai tényezők, mint a lexikai-szemantikai jelentés, a morfoszintaktikai tulajdonságok: az alanyi/tárgyas ragozás, a *pro*-ejtés, a szóképzési struktúra, az esetragok, és, másfelől, az olyan pragmatikai tényezők, mint az általános (kontextusfüggetlen) pragmatikai tudás és a kontextusfüggő pragmatikai tudás. Másodsor, demonstrálni fogjuk, hogy miképpen

egészítik ki pragmatikai tényezők a grammatika által felkínált/elvárt használatot és interpretációt, illetve hogyan változtatják meg azt.

Mielőtt elkezdénénk e két fő kutatási kérdés megválaszolását, mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy milyen grammatika- és pragmatikafelfogással dolgozunk, és azt, hogy milyen viszonyt feltételezünk grammatika és pragmatika között. Ezután meg kell határozunk, mit értünk implicit argumentumon, implicit predikátumon, illetve együttes kompozíción.

Csak mindezen feladatok elvégzése után foghatunk hozzá annak tüzetesebb megvizsgálásához, hogy az implicit argumentumokat és az implicit predikátumokat tartalmazó magyar megnyilatkozásokban és az együttes kompozíció esetén hogyan és milyen típusú interakció igazolható a grammatika és a pragmatika között, beleértve azt a lehetőséget is, hogy a pragmatika felülbírálja a grammatika által javasolt olvasatot.

A tanulmányunkban képviselt grammatika- és pragmatikafelfogás, továbbá az, hogy a grammatika és a pragmatika között együttműködést feltételezünk, valamint az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció általunk adott meghatározása mind befolyásolja, hogy milyen empirikus adatokkal dolgozunk, következőképpen az adatkezelés néhány vonatkozására is ki kell térnünk.

Tanulmányunk felépítése követi az imént vázolt gondolatmenetet. A 2. fejezetben a grammatika és a pragmatika viszonyával foglalkozunk: először számba vesszük, milyen főbb elképzelések léteznek (2.1.), majd megfogalmazzuk saját álláspontunkat (2.2.). A 3. fejezetben részletesen tárgyaljuk, hogyan működik együtt a jelentésalkotás során a grammatika és a pragmatika az implicit argumentumokat tartalmazó megnyilatkozásokban, illetve a pragmatikai tényezők milyen befolyással bírnak a grammatika által felkínált használatra/olvasatra vonatkozóan. A 4. fejezetben elemezzük az implicit predikátumokat tartalmazó megnyilatkozásokat, a 3. fejezethez hasonló módon, a grammatika és a pragmatika interakciója szempontjából. Ugyanígy járunk el az együttes kompozíció működésének tanulmányozásakor is az 5. fejezetben. A tüzetes vizsgálat után a 6. fejezetben az adatkezelés néhány vonatkozásával foglalkozunk. A 7. fejezetben összegezzük eredményeinket és megfogalmazzuk konklúzióinkat.

2. Grammatika és pragmatika viszonya

2.1. A grammatika és a pragmatika viszonyának korábbi megközelítései

A grammatika és a pragmatika viszonyát érintő megközelítések négy csoportra oszthatók (vö. Németh T. 2006, 2007).¹ Az első csoportba tartozó elképzelések szerint a grammatika és a pragmatika nem különül el, mert a nyelv és a nyelvhasználat sincs megkülönböztetve. A más elméletekben pragmatikáinak tekintett információk benne foglaltnak a nyelvtanban, de nem elkülönült formában. Ezt a megoldást alkalmazzák a holista kognitív nyelvtanok (Langacker 1987; Tolcsvay 2003; Pelyvás 2006) és a funkcionális nyelvtanok (García Velasco–Portero Muñoz 2002). Hasonlóan jár el a konstrukciós nyelvtan, amelyben egyrészt a pragmatikai információkat magukban foglalják a konstrukciók, a grammatika jelentés–forma párhuzamai, másrészt a pragmatikai tényezők bizonyos konstrukciók létjogosultságának szükséges motivációját nyújtják (Goldberg 1995, 2005). Ugyancsak ebbe a csoportba sorolható a fejvezérelt frázisstruktúra nyelvtan (HPSG), amely szintén

¹ Nem célunk, hogy a jelenleg létező valamennyi megközelítésről számot adjunk, az egyes csoportok jellemzésénél a példaként hozott elméletek, felfogások az adott csoport illusztrálását szolgálják.

magában foglal pragmatikai információkat (Pollard–Sag 1994; Engdahl 1999). A fejvezérelt frázisstruktúra nyelvtanban a SZINTAXIS-SZEMANTIKA (SYNSEM) jegyben a KATEGÓRIA (CAT) és a TARTALOM (CONT) mellett szerepel a KONTEXTUS (CONX) jegy is. Ez utóbbi magában foglalja azokat a pragmatikai információkat, amelyek hatással vannak a szemantikai interpretáció kontextusfüggő aspektusaira. Mivel a grammatika nem elkülönülten tartalmazza a pragmatikai információkat, azaz a pragmatika nem önálló az elméletben, a grammatika és a pragmatika interakciójának a kérdése ezekben az elképzelésekben nem vethető fel, ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a grammatika működésében helyet kap a pragmatika.

A második csoportba azok a megközelítések sorolhatók, amelyek a pragmatikát a nyelv bármely jelenségére irányuló, erős szociális relevanciával rendelkező funkcionális nézőpontnak tartják, amely nem komponense sem a grammatikának, sem a nyelv elméletének (Wunderlich 1972; Mey 1993; Verschueren 1999). A pragmatika ebben a keretben azt ragadja meg, hogy milyen tényezők motiválják a nyelvhasználók nyelvi választásait a különböző szinteken, illetőleg a nyelvi választások milyen következményekkel járnak. A pragmatika a nyelv és a nyelvhasználat valamennyi szintjére vonatkozik, a grammatika által is elemzett nyelvi jelenségeket a használat tulajdonságainak és folyamatának a szempontjából vizsgálja (vö. Nagy 2005: 439). A grammatika és a pragmatika közötti interakcióval ebben a keretben sem lehet foglalkozni. A funkcionális pragmatikai kutatások ugyanis nem arra irányulnak, hogyan jön létre egy megnyilatkozás és annak a jelentése a kommunikátor szándékainak megfelelően, illetve a kommunikációs partner hogyan interpretálja a kommunikátor által szándékolt jelentést, hanem arra, hogy a kommunikátor miért az adott formát választotta, és ennek a választásának mi lesz a következménye. Bár a pragmatika a grammatikán kívül helyezkedik el, nincs lehetőség arra, hogy a grammatika és a pragmatika között interakcióról beszéljünk.

A harmadik csoportbeli elképzelések szerint a pragmatika a grammatika egyik komponense. Ezt az álláspontot képviseli Levinson (1983). Levinson szerint a pragmatika behatol a lexikonba, a szemantikába és a szintaxisba is. Például a szótárban a lexémák jelentésének megadásakor gyakran tekintettel kell lenni kontextuális információkra, azaz a grammatika lexikonjába pragmatikai információt vonunk be. A grammatika szemantikai komponense szintén igényelhet pragmatikai információkat, például az indexikus és deiktikus kifejezéseket tartalmazó mondatok jelentésének megalkotásakor. Levinson (2000: 261–365) amellett érvel, hogy a szintaxisnak is szüksége van bizonyos mértékben a pragmatikára. Az általánosított társalgási implikaturák figyelembevétele például segíthet a szintaxisnak az anaforikus viszonyok adekvátabb leírásában. Levinsonhoz hasonlóan Newmeyer (2006) is a grammatika komponenseként kezeli a pragmatikát. Newmeyer a generatív megközelítéssel összhangban a grammatikát moduláris felépítésűnek tartja, a generatív megközelítés Chomsky (1977, 1995) által képviselt álláspontjától eltérően azonban a pragmatikát is a grammatika egyik moduljának tekinti.² A szintaxis, a szemantika és a pragmatika számára különböző elveket feltételez, ugyanakkor hangsúlyozza az egyes komponensek közötti többszörös, többszintű együttműködést, amiben eltér a klasszikus modularitáshipotézistól (vö. Fodor 1983), és amiben megegyezik a generatív grammatika

² A generatív megközelítésnek a grammatika és a pragmatika státusára vonatkozó álláspontjára a negyedik csoportba tartozó elképzelések tárgyalásakor visszatérünk.

újabb változataival (vö. Chomsky 1995; Engdahl 1999). Összegezve a harmadik csoportba tartozó elképzeléseket, azt mondhatjuk, hogy a pragmatika a grammatika egyik komponensként szorosan együttműködik a grammatika többi moduljával.

Végül a negyedik csoportba azokat a felfogásokat sorolhatjuk, amelyek a pragmatikát a grammatikán kívüli komponensként gondolják el. E csoporton belül kétféle elképzelést lehet elkülöníteni. Az egyik szerint a pragmatika a nyelvelmélet grammatikán kívüli komponense (pl. Chomsky 1977, 1995; Gazdar 1979; Leech 1983; Kasher 1986). Ezen alcsoportban a pragmatikát gyakran a szemantikához képest határozzák meg, és vagy éles határt húznak a kettő közé a szemantikát igazságfeltételesnek, a pragmatikát pedig posztszemantikainak és nem igazságfeltételesnek tartva (Gazdar 1979), vagy megengedik, hogy a pragmatika kapcsolatba lépjen a grammatikával a szemantikán keresztül (Leech 1983). A generatív grammatika kutatási keretében szintén elkülönítődik egymástól a pragmatika és a grammatika, de a kettejük egymáshoz való viszonyára vonatkozó álláspont változott az elmélet története során.³ A generatív nyelvészeti keret a grammatikát és a pragmatikát a grammatikai kompetencia és a pragmatikai kompetencia megkülönböztetésre alapozva határozza meg. A grammatika és a pragmatika az emberi elme két külön moduljának, a grammatikai kompetenciának és a pragmatikai kompetenciának a modellje. Chomsky (1977) és Kasher (1986) szerint a grammatikai kompetencia független a pragmatikai kompetenciától, következésképpen a grammatika is független a pragmatikától, a pragmatika viszont a nyelvtudás használati képességének modelljeként támaszkodik a grammatikára, a nyelvtudás explicit modelljére. A generatív nyelvészet legújabb modelljében, a minimalista programban Chomsky (1995) hangsúlyozza a grammatika két interpretáló komponensének, a fonetikai formának és a logikai formának az interfész jellegét, amely a grammatikának az artikulációs és a konceptuális-intencionális rendszerekkel való kapcsolatát biztosítja. A grammatikának ez a más kognitív rendszerekbe való beágyazottsága lehetővé teszi, hogy a grammatika és a pragmatika közötti kapcsolatot ne egyoldalúnak tételezzük a generatív nyelvészetben, mint korábban, hanem a grammatika és a pragmatika közötti interfészről beszéljünk. A pragmatika együtt tud működni a grammatikával a konceptuális-intencionális rendszer révén (Engdahl 1999).

A másik elképzelés, amely a pragmatikát a grammatikán kívüli komponensként gondolja el, a pragmatikát a megismerés nyelvelméleten kívüli komponensének tekinti (Sperber–Wilson 2002), amelynek az a feladata, hogy megmagyarázza, hogyan működik az osztenzív-következtetési kommunikáció. Mivel az osztenzív-következtetési kommunikáció fogalma nemcsak a természetes nyelvi kommunikációt foglalja magában, hanem a különböző típusú nem verbális kommunikációs fajtákat, valamint a situációhoz kötött egyedi, kódhasználat nélküli kommunikációs formákat is, a pragmatika mint az osztenzív-következtetési kommunikáció elmélete így már nem kizárólag nyelvészeti diszciplína. A természetes nyelvek az osztenzív-következtetési kommunikációba az információközlés hatékonyabbá és biztosabbá tétele érdekében léptek be (vö. Sperber 2000; Wharton 2003; Németh T. 2005). A természetes nyelvek a kommunikáció feladatai közül elsősorban az informatív szándék megvalósításának az eszközei. Ezen elképzelés szerint a nyelv és a

³ Jelen tanulmányunkban nincsen rá mód, hogy nyomon kövessük a grammatika és a pragmatika viszonyának alakulását a generatív nyelvészetben, az elmélet egy korábbi (Chomsky 1977; Kasher 1986) és a mai álláspontjára (Chomsky 1995) fogunk utalni.

verbális kommunikáció nem függetlenek egymástól, következésképpen a grammatika mint a nyelv elmélete és a pragmatika mint a kommunikáció elmélete között is együttműködés feltételezhető.

A grammatika és a pragmatika viszonyára vonatkozó megközelítések négy csoportjának rövid áttekintése alapján nyilvánvaló, hogy a grammatika és a pragmatika interakciójának a kérdése a negyedik csoportban vethető fel leginkább. Ugyanakkor észre kell venni, hogy a harmadik csoportba tartozó elképzelések, bár a pragmatikát a grammatikán belülre helyezik, szintén szoros együttműködést feltételeznek a pragmatika és a grammatika többi komponense között, továbbá, hogy az első csoport megközelítései szerint a grammatika szintén tartalmaz pragmatikai információkat. Összegezve: az idézett elméletek többsége egyetért abban, hogy a grammatika nem nélkülözheti a pragmatikát.

2.2. A grammatika és a pragmatika, valamint a közöttük lévő viszony egy új meghatározása

A harmadik és a negyedik csoportba tartozó elképzelésekből kiindulva saját felfogásunkat a következőképpen alakítottuk ki. A grammatikát a nyelvtudás, azaz a grammatikai kompetencia explicit modelljeként határozzuk meg. A grammatika a nyelvelmélet egyik komponense, és nem független a pragmatikától. A pragmatika pedig a nyelvelmélet egy másik, a grammatikától nem független komponense, a nyelvtudás használati képességének, a pragmatikai kompetenciának az explicit modellje. A pragmatikai kompetencia nem azonosítható az emberi elme egyetlen moduljával, hanem egy olyan képességnek tekinthető, amely a valamennyi lehetséges nyelvhasználati formára vonatkozó deklaratív és procedurális ismeretet tartalmazza, és ezek működését „vezényli” a nyelvhasználat során (Németh T. 2003).⁴ Következésképpen a pragmatikának mint a pragmatikai kompetencia modelljének nemcsak a verbális kommunikációt, hanem a többi nyelvhasználati formát, pl. az informatív nyelvhasználatot és a manipulatív nyelvhasználatot is magyaráznia kell (Németh T. 2008a).

Amellett, hogy a grammatika és a pragmatika interakcióját alapvetően a nyelvelmélet két külön komponensének a nyelvhasználat kontextusaiban megvalósuló együttműködéseként képzeljük el, elfogadjuk, hogy bizonyos kontextuális információk – kontextusuktól elszakadva – nemcsak kontextusfüggetlenné, azaz általános pragmatikai információkká válhatnak, hanem az ilyen, enciklopédikus vagy nyelvhasználatra vonatkozó információk szerves részét képezhetik a lexémák lexikai-szemantikai ábrázolásának is.

Az imént vázolt grammatika- és pragmatikafelfogás mögött nem a klasszikus fodori (1983) modularitáshipotézis húzódik meg, amely szerint az emberi elme moduljai független, önmagukba zárt információs rendszerek, amelyek között nincs interakció. A fenti meghatározások megformálásához a kiindulópontot a neurológiai érvek mellett a sperberi (2000) általánosított modularitáshipotézis szolgáltatta. Az általánosított, vagy más szóval kiterjesztett modularitáshipotézis a perifériás rendszerek mellett nem egyetlen központi rendszert feltételez, mint ahogy a fodori elképzelés, hanem több konceptuális rendszert, amelyekkel a perifériás rendszerek kapcsolatba léphetnek, és amelyek egymással is intenzíven együttműködhetnek.

⁴ A pragmatikai kompetencia illetően felfogása mellett szóló neurolingvisztikai érvekre l. pl. Paradis (1998) és Ivaskó (2002).

A grammatika és a pragmatika, valamint a közöttük lévő viszony általunk képviselt meghatározása rokon vonásokat mutat, először, Leech (1983) elképzelésével, amely szerint a pragmatika a nyelvelmélet grammatikán kívüli komponense, másodsor, Chomsky (1977, 1995) és Kasher (1986) felfogásával, amely a grammatikát és a pragmatikát a grammatikai kompetencia, illetőleg a pragmatikai kompetencia modelljeként definiálja, és, harmadsor, Sperber (2000), valamint Sperber és Wilson (2002) általánosított modularitás-hipotézisével, és ebből következőleg azzal, hogy a grammatika és a pragmatika között együttműködés feltételezhető. Ez utóbbi gondolat része a Chomsky (1995) által kezdeményezett minimalista programnak is. Negyedszer, a nyelvhasználatra vonatkozó és enciklopédikus információknak a grammatika szótári alkotmányában való megjelenésével kapcsolatban rá kell mutatnunk azzal a Levinsoni (1983) javaslattal való hasonlóságra, miszerint a pragmatika behatolhat a grammatikába.⁵

Mindazonáltal az általunk képviselt felfogás eltér Leech (1983) elképzelésétől, mert a grammatika és a pragmatika közötti kapcsolatot nem korlátozza a szemantika és a pragmatika viszonyára. E tekintetben Levinson (1983; 2000) és Newmeyer (2006) álláspontjával értünk egyet, amely szerint a pragmatika a nyelvtan valamennyi komponensével interakcióba léphet, viszont különbözik is az álláspontunk az övékétől, mert a pragmatikát nem a grammatika egyik komponensének, hanem a nyelvelmélet grammatikán kívüli komponensének tekintjük. Javaslataink különbözik Chomsky (1977) és Kasher (1986) nézőpontjától is, mert a grammatikai kompetenciát nem tartjuk függetlennek a pragmatikai kompetenciától, és ebből következően az őket modelláló grammatika és pragmatika között sem egyoldalú függőséget feltételezünk. Különbözik véleményünk Chomskynak (1995) a minimalista programban található megoldásától is, amely a pragmatikai információk és a grammatika közötti kapcsolatot a konceptuális-intencionális rendszer és a logikai forma együttműködésén keresztül képzelel el. És végül eltér a meghatározásunk Sperber (2000), továbbá Sperber és Wilson (2002) elméletétől is, mert a pragmatikai képességeket modelláló pragmatikát a nyelvelmélet komponensének tartjuk, amelynek a feladata nemcsak a verbális kommunikáció, hanem valamennyi lehetséges nyelvhasználati forma magyarázata.

Összegezve: mind a grammatikát, mind a pragmatikát a nyelvelmélet egy-egy komponensének tekintjük, és közöttük intenzív interakciót feltételezünk, valamint fontosnak tartjuk a grammatika és a pragmatika együttműködésének azt a formáját is, amikor a nyelvhasználatra vonatkozó és enciklopédikus információk rögzülnek a lexémák lexikai-szemantikai reprezentációjában.

Miután röviden áttekintettük, milyen főbb megközelítések vannak a grammatika és a pragmatika viszonyát illetően, továbbá körvonalaztuk saját álláspontunkat, áttérhetünk a Bevezetésben jelzett három megnyilatkozáscsoport vizsgálatára, először is az implicit argumentumokat tartalmazó megnyilatkozásokra.

⁵ Hely hiányában nem tudunk foglalkozni a relevanciaelmélet (Sperber–Wilson 1986/1995) több összetevős fogalomreprezentációs elképzelésének hasonló (és különböző) vonásaival. Ezekről némi áttekintést ad Bibok (2003: 64–68).

3. Grammatika és pragmatika interakciója az implicit argumentumot tartalmazó megnyilatkozásokban

3.1. Az implicit argumentum fogalma

Korábbi munkáinkra támaszkodva, implicit argumentumnak tekintünk minden olyan, az ige lexikai-szemantikai reprezentációjában szereplő, de lexikailag realizálatlanul hagyott argumentumot, amelynek a jelenlétét a megnyilatkozásban grammatikai (lexikai-szemantikai, fonológiai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai) és/vagy pragmatikai evidenciák (ide értve a diskurzusbeliakat is) igazolják (vö. pl. Németh T. 2000, 2007, 2008b; Bibok–Németh T. 2002). Ezek az evidenciák jelzik, hogy a megnyilatkozásban jelen van egy lexikailag kifejezetlenül hagyott argumentum, és nem a beszélő által elkövetett performancia-hibáról van szó. Az implicit argumentumoknak a magyarban különböző típusai vannak, a megnyilatkozásokban való jelenlétüket különböző típusú evidenciákkal lehet igazolni. Bár az implicit argumentumok előfordulását különböző tényezők engedélyezik, erőteljesen hangsúlyozni kell ezek intenzív együttműködését.

Összeegyeztethető az implicit argumentum általunk képviselt felfogása a relevancia-elmélet (Groefsema 1995) és a központosság-elmélet (centering theory, Cote 1997) elképzeléseivel, amelyek szerint a konceptuális-szemantikai reprezentációba foglalt valamely argumentum bizonyos lexikai-szemantikai és kontextuális feltételek fennállása esetén nem szükséges, hogy lexikailag realizálódjon. Hasonlóan határozzák meg az implicit argumentum fogalmát a funkcionális nyelvtanok (Dik 1985; Groot 1985), opcionális megjelenést biztosítva a predikátumkeretben szereplő valamely argumentumnak. Például az angol *eat* 'eszik' igét mindig kétargumentumúnak tartják, amelynek tárgy nélküli használatában a második argumentumhely meghatározatlan marad. A funkcionális diskurzusnyelvtan (García Velasco–Portero Muñoz 2002) az implicit argumentumok kezelésénél felváltja az önmagában használt predikátumkeretet a predikátumtemplátum, a lexémák absztrakt jelentésdefiníciója, valamint az ezeket összekapcsoló mechanizmusok kombinációjával. Egy lexikai egység valamely argumentumának „elhagyását” az absztrakt jelentésdefiníciónak különböző predikátumtemplátumokkal való összekapcsolódásaként írja le, szintaktikai alternációként kezelve az implicit argumentummal való előfordulást. E tekintetben a funkcionális diskurzus nyelvtan megegyezik a konstrukciós nyelvtan (Goldberg 1995, 2005) és a lexikai-konstrukciós megközelítés (Bibok 2008) elképzelésével.

Az implicit argumentumok általunk képviselt felfogása ugyanakkor eltér a generatív grammatikákban széles körben elfogadott definíciótól (Radford 1997; Bartos 2000). A mi meghatározásunk megengedi, hogy implicitnek tekintsük a fonetikailag nem kifejezett üres névmást (a *pro*-t, sőt a *PRO*-t is), amely azonban – a többi lexikailag kifejezetlen argumentumtól eltérően – a szintaktikai szerkezetben saját pozícióval rendelkezik. Annak ellenére nem azonos a mi felfogásunk a generatív nyelvtanéval, hogy a *Strukturális magyar nyelvtan 1.* kötetének (Kiefer 1992) glosszáriumában a *pro*-NP, *pro*-N, *pro*-VP és *pro*-V' terminusok értelmezésekor a jelenlét „rejtettségének” az *implicittség* a szinonimája. Az implicit argumentumok általunk adott meghatározása eltér a lexikai-funkcionális nyelvtan (Komlósy 1992; 2001) felfogásától is, amely az *eszik* explicit és implicit tárgyi argumentummal való előfordulásának kezelése érdekében két *eszik* igét vesz fel, egy tranzitív és egy intranszitív *eszik*-et, amelyek között vonzatstruktúrát változtató lexikai szabály létesít kapcsolatot, az

időjárásigék esetén pedig a lexikonban feltételez egy *pro* alanyi argumentumot implicit alannyal való előfordulás helyett.

Megemlítjük még, hogy az implicit argumentum fenti meghatározása magában foglalja, de terminológiailag nem különíti el a szemantikai irodalomban előbukkanó implicit argumentum és nem artikulált vagy másképpen fogalmazva: ki nem mondott konstituens fogalmát (unarticulated constituents), amelyek státusáról és magyarázati lehetőségeiről jelenleg is vita folyik, többek között a *Linguistics and Philosophy* című folyóirat hatásában (vö. pl. Martí 2006; Recanati 2007).

Szem előtt tartva a magyar igék implicit argumentummal való előfordulásának a Bevezetésben említett három módját, a következőkben megvizsgáljuk, hogyan működnek együtt a grammatikai (lexikai és morfoszintaktikai) és a pragmatikai (általános és kontextusfüggő) információk.

3.2. Az igék lexikai-szemantikai és morfoszintaktikai tulajdonságainak szerepe az implicit argumentumokat tartalmazó megnyilatkozásokban

Az implicit argumentumok különböző nyelvekben való vizsgálata és saját korábbi kutatásaink egyaránt alátámasztották azt a hipotézist, hogy az igék bizonyos lexikai-szemantikai tulajdonságai engedélyezhetik az implicit argumentummal való előfordulást megfelelő kontextuális feltételek fennállása esetén (vö. pl. Fillmore 1986; Groefsema 1995; Bibok–Németh T. 2002; Goldberg 2005; Bibok 2008; Németh T. 2008b). A megnyilatkozásban lexikailag megjelenő ige az interpretáció folyamán elérhetővé teszi lexikai-szemantikai reprezentációját, amely magában foglalja az argumentumstruktúrát. Következésképpen a feldolgozás során azok az argumentumok is elérhetővé válnak, amelyek lexikailag nincsenek kifejezve a megnyilatkozásban. A lexikai-szemantikai reprezentáció nemcsak az argumentumszerkezetre vonatkozó információt tartalmazza, hanem a szelekciós megkötések révén azt is meghatározza, hogy az argumentumszerkezetben előírt argumentumok milyen típusúak, illetve milyen tulajdonságúak legyenek. Tekintsük az (1)-et, amelyet itt (4)-ként megismételünk!

(4) *Ági olvas.*

Annak ellenére, hogy a (4)-ben az *olvas* mellett nem szerepel tárgy, az *olvas* – az *iszik*, *eszik*, *lát*, *hall*, *főz*, *süt* stb. igékhez hasonlóan – szótári ábrázolása szerint mindig kétargumentú ige (vö. Dik 1985; Groot 1985; Groefsema 1995; García Velasco–Portero Muñoz 2002; Bibok 2008; Németh T. 2008b). Az *olvas* első argumentuma (x) a szintaktikai szerkezetben az alanyi pozíciót foglalja el, míg második argumentuma (y) a tárgyi pozíciót. Az olvasás aktusa mindig szükségszerűen valamit olvasás, még akkor is, ha a tárgyi argumentum lexikailag kifejezetlen marad, és a megnyilatkozás szintaktikai szerkezete sem tartalmaz egy megfelelő (üres) pozíciót. Ha a beszélő nem akarja, nem tartja fontosnak, vagy nem tudja megnevezni megnyilatkozásában az *olvas* tárgyát, még nem jelenti azt, hogy az *olvas*-nak a szótárban egyargumentú igeként kellene szerepelnie. Az *olvas* lexikai-szemantikai reprezentációjában változóként mindig ott szerepel a második argumentum (y) is, amelynek a típusát szelekciós megkötés írja elő: 'szimbolikus reprezentáció'-nak kell lennie. Ez a szelekciós megkötés megadja a lehetséges tárgyak típusára vonatkozó információt, és ha nem áll (szintaktikai) tárgy az *olvas* mellett, akkor a „zéró” tárgy a megkívánt típussal azonosítható. Ha viszont a kontextuális tényezők nem esnek

egybe a 'szimbolikus reprezentáció' szelekciós megkötés által megkívánt típussal, azaz a szintaktikailag tárgyként megjeleníthető argumentum nem szimbolikus reprezentáció (vö. (5a)), vagy a beszélő fontosnak tartja a szimbolikus reprezentáció fajtájának (vö. (5b)) vagy valamely konkrét egyedének megnevezését (vö. (5c)), akkor az *olvas* második argumentumának (y) is meg kell jelennie explicit módon.

- (5) a. *Ági pénzt olvas.*⁶
 b. *Ági regényt olvas.*
 c. *Ági Harry Pottert olvas.*

Az (5a–c)-ben az *olvas* lexikailag realizált tárgyi argumentummal fordul elő. Az (5a)-ban a pénzolvasás, az (5b)-ben a regényolvasás, az (5c)-ben pedig a Harry Potter-olvasás áll a figyelem középpontjában. Mivel azonban a valamit olvasás cselekedete során ez a „valami” másként van specifikálva, mint a (4)-ben, az *olvas* második argumentumának (y) explicit módon meg kell jelennie.

Vegyük észre, hogy mind a (4)-ben és mind az (5)-ben az *olvas* ige alanyi ragozású. Tekintsük most a (6)-ot, amelyben az *olvas* tárgyas ragozású!

- (6) a. *Ági olvassa a pénzt.*
 b. *Ági olvassa a regényt.*
 c. *Ági olvassa a Harry Pottert.*
 d. **Ági olvassa.*

A tárgyas ragozási forma megkívánja egy entitás kiugró (salient) jelenlétét a kontextusban, amelynek a neve a tárgyas ragozással ellátott ige szintaktikai tárgyi pozícióját töltheti be. A (6a–c)-ben lévő megnyilatkozások nemcsak magára az olvasás cselekedetére fókuszálnak, hanem az olvasás tárgyára is: a pénzre, a regényre, a Harry Potterre, ezért a kiugró tárgyi argumentumok explicit módon szerepelnek a megnyilatkozásban. A (6d)-ben az *olvas* szintén tárgyas személyraggal van ellátva, de hiányzik mellőle a szintaktikai tárgyi argumentum. Mivel a (6d)-ben nem lehet azonosítani egy, a tárgyas ragozási forma által megkívánt kiugró entitást, a (6d) megnyilatkozás önmagában nem grammatikus, és pragmatikailag nem elfogadható. Ha viszont a (6d)-t egy olyan kontextusba helyezzük, amely biztosítja egy, a tárgyas ragozási forma által megkívánt kiugró entitás jelenlétét, akkor a (6d) megnyilatkozás a szóban forgó kontextusban grammatikussá és pragmatikailag elfogadhatóvá válik. Tekintsük a (7)-et.

- (7) A: *Olvassa valaki az üzeneteket?*
 B: *Igen. Ági olvassa.*

Felhívjuk rá a figyelmet, hogy a (7)-ben a tárgyas személyraggal ellátott *olvas* ige nem az első módon, azaz nem a lexikai-szemantikai reprezentációjában foglalt szelekciós megkötés révén fordul elő implicit tárgyi argumentummal. A (7)-ben az *olvas* tárgyi argumentuma azért maradhat implicit, mert a kiterjesztett kontextus engedélyezi. A megelőző diskurzusban az A beszélő kérdésében a tárgyas ragozási formával ellátott *olvas* ige explicit

⁶ Ugyanakkor az (5a)-beli *olvas* 'számlál, számol' mellől megfelelő kontextus esetén szintén elmaradhat a tárgy, pl.: *százig olvas, egyesével húszig olvas* (vö. ÉrtSz. 1959–1962: V, 385).

tárggyal fordul elő, amellyel a B válaszában szereplő, szintén tárgyias személyranggal ellátott *olvas* ige zéró tárgyi argumentuma koreferens. Tehát a (7)-ben az *olvas* a harmadik módon, mégpedig a megelőző diskurzusból való kontextuskiterjesztés révén szerepel implicit argumentummal.

Ha egy tárgyias ige alanyi ragozása, akkor a lexikai-szemantikai reprezentációjában foglalt információ engedélyezheti azt, hogy implicit tárgyi argumentummal álljon. Vagy másképpen megfogalmazva: a tárgyias igék akkor fordulhatnak elő implicit tárgyi argumentummal, ha a lexikai-szemantikai reprezentációjuk engedélyezi a második argumentum (y) lexikailag realizálatlanul maradását, és az ige alanyi ragozással van ellátva. Ha az igéket tárgyiasan ragozzuk, akkor csak a harmadik módon, azaz kontextuskiterjesztéssel fordulhatnak elő implicit tárgyi argumentummal, függetlenül attól, hogy a lexikai-szemantikai reprezentációjuk engedélyezi-e az implicit argumentummal való előfordulást.

A (4)–(7) elemzése azt mutatja, hogy az *olvas* és a hozzá hasonló fentebb felsorolt igék implicit tárgyi argumentummal való előfordulását az első módon – a grammatika és a pragmatika interakciójának tágabb perspektívájában – a lexikai-szemantikai reprezentáció (szelekciós megkötés), a morfoszintaktikai tulajdonságok (alanyi ragozás) és a pragmatikai (kontextuális) tényezőknek való megfelelés együttesen határozzák meg.

3.3. A közvetlen kontextus és a kontextuskiterjesztés szerepe az implicit argumentumokat tartalmazó megnyilatkozásokban

A megnyilatkozásnyi környezetben előforduló zéró anaforák elemzése szintén szolgáltat érveket a grammatika és a pragmatika interakciójának feltételezése mellett. A zéró anaforák olyan implicit argumentumok, amelyek saját pozícióval rendelkeznek a megnyilatkozás szintaktikai szerkezetében, továbbá a megelőző diskurzusból – nem feltétlenül ugyanabban a megnyilatkozásban, amelyben ők előfordulnak – van egy antecedensük, amellyel összeindexelhetők. A zéró anaforák viselkedése a magyarban részben abból adódik, hogy a magyar *pro*-ejtő nyelv. A (7)-ben B válaszában a tárgyias ragozású *olvas* implicit tárgyi argumentummal való előfordulása zéró anaforaként elemezhető. A zéró anafora antecedense, az *üzeneteket*, a megelőző kérdésben található. A zéró anafora ezen típusa kontextuskiterjesztést igényel, következésképpen, ahogy fentebb jeleztük, az implicit argumentummal való előfordulás harmadik módjáról van szó.

Egy zéró anafora antecedense azonban ugyanabban a megnyilatkozásban is helyet foglalhat. Az ilyen zéró anaforák használata az igék implicit argumentummal való előfordulásának a második módjához, a közvetlen megnyilatkozáskontextus figyelembevételéhez tartozik. Korábbi munkáinkban az implicit argumentumok második módon való előfordulásának a vizsgálatok szinte kizárólag arra koncentráltunk, hogy a közvetlen kontextusban, azaz az implicit argumentum megnyilatkozáskontextusában szereplő lexémákhoz tartozó, közvetlenül elérhető enciklopédikus információ hogyan engedélyezi az igei argumentumok lexikailag realizálatlanul maradását (vö. Németh T. 2000; Bibok–Németh T. 2002). Ha a megnyilatkozások morfoszintaktikai tulajdonságait is figyelembe vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy az igék ezekben a megnyilatkozásokban szintén alanyi ragozásúak, a figyelem középpontjában maga az ige által jelölt cselekvés áll az első módon való előforduláshoz hasonlóan, az implicit argumentumok nem rendelkeznek saját pozícióval a megnyilatkozás szintaktikai szerkezetében, nem zéró anaforák, tehát nincsen előzményük a megnyilatkozásban. Vö. (8a–b).

- (8) a. *Az edző cserél.*
 b. **Az edző cseréli.*

A (8a)-ban az alanyi ragozással ellátott *cserél* ige mellett lexikailag realizálatlan maradt a szintaktikai tárgyi argumentum. Az *edző* lexéma⁷ jelentéséhez tartozó enciklopédikus információ, amely szerint az edzők játékosokat szoktak cserélni, továbbá az alanyi ragozás biztosítja az implicit argumentum tipikus azonosítását. Ha viszont a *cserél* igét tárgyasan ragozzuk, akkor ez az enciklopédikus információ nem tudja biztosítani az implicit argumentum tipikus azonosítását, hiszen a tárgyas ragozási forma egy entitás kiugró jelenlétét követeli a kontextusban. Mivel a (8b)-ben nincs ilyen entitás neve, ezért önmagában elfogadhatatlan a (6d)-hez hasonlóan.

Most térjünk rá a zéró anaforák elemzésére megnyilatkozásnyi környezetben, és vizsgáljuk meg, hogy a *pro*-ejtés morfoszintaktikai jellegzetességei, valamint az általános és kontextusfüggő pragmatikai tudás hogyan befolyásolja a zéró anaforák előfordulását, illetve azonosítását. Pléh (1994; 1998: 164–194) testes és zéró anaforákkal kapcsolatos kísérletei rávilágítottak arra, hogy az anaforák visszakeresése grammatikai (dekódoló) és pragmatikai (következtetési) folyamatokat egyaránt igényel. A kísérletek értékelése alátámasztotta, hogy, egyrészt, a grammatika nem ad választ minden *pro*-forma viszonyra, másrészt, az enciklopédikus tudásból származó, valamint kontextuális tényezők felül is bírálhatják a grammatika által diktált olvasatot. Tekintsünk most a (9)-et és a (10)-et!

- (9) *A férj elkísérte a feleségét az orvoshoz, mert nagyon izgul.*
 (10) a. *A bácsi emlékezett a fiúra, tanácsot adott neki.*
 b. *A fiú emlékezett a bácsira, tanácsot adott neki.*

A magyar nyelv *pro*-ejtő jellegzetességéből adódóan egy megnyilatkozás második tagmondatának az alanya akkor lehet zéró anafora, ha koreferens az első tagmondat alanyával. Ebből következően a (9)-ben a második tagmondat zéró alanya az első tagmondat alanyával, a *férj*-jel kell, hogy koreferens legyen. Felmerül a kérdés, befolyásolja-e a konkrét beszédhelyzet és a háttérismeretek a grammatika által elvárt olvasatot. Ha a konkrét beszédhelyzetben tudható, hogy a férj izgulós, és a felesége nem, akkor a második tagmondat zéró anafója – a grammatikai elvárásoknak megfelelően – a férjre vonatkozik. Ha viszont a feleség az izgulós, és a férj nem, akkor a zéró anafora a feleségre utal, azaz a konkrét kontextuális információk megváltoztatják a grammatika által elvárt olvasatot. Ha a beszédhelyzetben tudható, hogy mind a férj, mind a feleség egyformán izgulósak, akkor még a pragmatikai tényezők sem segítenek az anafora azonosításában, a partnernek rá kell kérdeznie a zéró anafora vonatkozására: *Ki izgul?*

A (10a–b) megnyilatkozások szerkezete teljesen megegyezik. A (10a)-ban a zéró alanyt a grammatikai elvárásoknak megfelelően az első tagmondat alanyával, a *bácsi*-val azonosítjuk. A (10b)-ben viszont a (10a)-val való szerkezeti egyezés ellenére a zéró alanyt nem az első tagmondat explicit alanyával, a *fiú*-val azonosítjuk, hanem a *bácsira* kifejezéssel tartjuk koreferensnek tipikus olvasatban. Mivel a tanácsadás szociálisan erősen befolyásolt

⁷ Az *edző* típusú főnevek szóképzési struktúráját itt figyelmen kívül hagyjuk. A 4. fejezetben viszont ezzel a morfológiai tulajdonsággal is számolunk az implicit predikátumot tartalmazó megnyilatkozások vizsgálatakor.

(beszéd)cselekedet, hiszen a tanácsot adó általában olyan személy lehet, aki tudás, tapasztalat, életkor vagy szociális fölényben van, ezért a (10b)-ben az általános pragmatikai tudás felülbírálja a nyelvtan diktálta olvasatot. Érdekes helyzet áll elő viszont akkor, ha a konkrét beszédhelyzetből az tudható például, hogy a szóban forgó fiú híres az okosságáról, a bácsi pedig életkora ellenére kevesebb tapasztalattal, tudással rendelkezik. Ebben az esetben ugyanis a konkrét beszédhelyzet felülbírálja a tanácsadás beszédaktusához kötődő általános pragmatikai tudás alapján várható értelmezést, és a grammatika által sugalltat támogatja. Vegyük észre, hogy a (10b) elemzésében bemutatotthoz hasonló módon a (10a)-ban szintén felül lehet bírálni a grammatika által diktált olvasatot. Ha a konkrét beszédhelyzetben tudjuk, hogy a fiú okosabb a bácsinál, akkor ez a kontextuális információ megváltoztatja a grammatika által elvárt interpretációt, azaz a második tagmondat zéró alanya nem az első tagmondat alanyával (*a bácsi*) lesz koreferens, hanem *a fiúra* kifejezéssel.

A (8)–(10) elemzése, egyrészt, megmutatta, hogy a grammatika által előírt olvasat csak tipikus olvasatnak, azaz specifikus kontextus hiányában fellépő értelmezésnek tekinthető. Másrészt, alátámasztotta azt a hipotézisünket, hogy morfoszintaktikai (alanyi ragozás, *projejtés*) és pragmatikai tényezők (általános pragmatikai tudás, amely akár be is épülhet egy lexikai egység reprezentációjába, pl. a *tanácsot ad* inkorporációval keletkezett egységébe, valamint kontextusfüggő pragmatikai tudás) akár többszörös, többszintű interakciója engedélyezi az implicit argumentumok második módon való előfordulását, a közvetlen megnyilatkozáskontextusra támaszkodva.

Az igék implicit argumentummal való előfordulásának harmadik módja esetén az implicit argumentum előfordulásának engedélyezéséhez, illetve azonosításához a megnyilatkozás kontextusát ki kell bővíteni (1) a megelőző diskurzusból, (2) a közvetlenül megfigyelhető fizikai környezetből és/vagy (3) a további enciklopédikus tudásból származó információval (a kontextuskiterjesztés részleteire l. Sperber–Wilson 1986/1995; Németh T. 2000; Bibok–Németh T. 2002). Tekintsük a (11)-et!

(11) (A Mikulás szaloncukrot osztogat a gyerekeknek.)

Mikulás: – *Jutott cukor?*

Egyik gyerek: – *Az öcsém nem kapott. Adsz neki is?*

A gyerek anyja: – *Ne izgulj, neki is ad a Mikulás, mielőtt visszamegy a szánnal.*

A (11)-ben mindhárom kontextuskiterjesztési módra szükségünk van az implicit argumentumok vonatkozásának megállapításához. A Mikulás kérdésében a *jutott* igealak mellett implicit maradt a dativusi argumentum, amelyet a megnyilatkozáskontextusnak a közvetlenül megfigyelhető fizikai környezetből származó információval való kiterjesztése révén tudunk megadni: 'minden ott lévő gyerekek'. A gyerek megnyilatkozásaiban a *kapott* és az *adsz* igealakok mellől hiányzik a tárgyi argumentum, amelyet a megnyilatkozáskontextusoknak a megelőző diskurzusból – a Mikulás kérdéséből – származó információval való kiterjesztése segítségével lehet azonosítani: 'cukrot', azaz a *kapott* és az *adsz* igealakok zéró tárgyi anaforával állnak. Az *adsz* igealak mellett az alanyi argumentum sincs lexikalizálva. Az alanyi argumentumnak a 'Mikulás'-sal való azonosítását a közvetlenül megfigyelhető fizikai környezetből származó információ biztosítja. A *-sz* igei személyrag előírja, hogy az alanyak egyes szám második személyűnek kell lennie. A *Mikulás*-sal kapcsolatos enciklopédikus és nyelvhasználati ismereteink alapján tudjuk, hogy a gyerekek

és a Mikulás egymással tegező viszonyban szoktak lenni, ez motiválja a tegező forma használatát. Az anya megnyilatkozásában az *ad* ige ugyanolyan módon fordul elő implicit tárgyi argumentummal, mint a gyerek megnyilatkozásában, azaz zéró anaforával. És végül, az anya megnyilatkozásában a *visszamegy* ige mellett lexikailag kifejezetlenül maradt locativusi típusú argumentum azon enciklopédikus tudással való kontextuskiterjesztés alapján azonosítható, hogy a Mikulás – egy közismert nézet szerint – Lappföldön lakik, és az ajándékosztás után oda szokott visszatérni rénszarvasok húzta szánjában, tehát a Mikulás Lappföldre megy vissza.

A kontextusnak a közvetlenül megfigyelhető fizikai környezetből, illetve az enciklopédikus tudásból származó információval való kiegészítése főként pragmatikai, következtetési műveleteket foglal magában. A kontextusnak a megelőző diskurzusból származó információval történő bővítése esetén az implicit argumentumok azonosítása mind grammatikai (dekódoló), mind pragmatikai (következtetési) folyamatokat igényel. Az implicit argumentumoknak a kontextuskiterjesztésnek ezzel a módjával való azonosítása – ahogy a (11) elemzése során utaltunk is rá – úgy zajlik, mint a zéró anafora antecedensének a megkeresése a megnyilatkozásokban. Valójában az ilyen módon használt implicit argumentumok is zéró anaforák, csak antecedensük nem ugyanabban a megnyilatkozásban található. A zéró anaforák ezen típusának a visszakeresését is részben a magyar nyelvnek a *pro*-ejtő tulajdonságából eredő jellegzetességei és az alanyi/tárgyas igeragozás tulajdonságai vezérlik.

A megnyilatkozásnyi környezetben előforduló zéró anaforák elemzésénél a (9)–(10) példák azt mutatták, hogy az általános és a kontextusfüggő pragmatikai tudás befolyásolhatja a zéró anaforák grammatika által elvárt használatát. Tekintsük most a (12a–b)-t!

- (12) a. *A kisgyerek odament a Mikuláshoz. Verset mondott neki.*
 b. *A Mikulás odament a kisgyerekekhez. Verset mondott neki.*

A (12a)-ban a *pro*-ejtés követelményeinek megfelelően a második megnyilatkozás implicit alanya koreferens az első megnyilatkozás explicit alanyával. Ezt az értelmezést támogatja az az általános tudásunk, hogy a gyerekek verseket, énekeket szoktak mondani a Mikulásnak. Ha viszont a konkrét beszédhelyzetben a kisgyerek félős, és csak hosszas tuszkolás után sírva megy oda a Mikuláshoz, a Mikulás pedig szeretné őt megvizsgálni azzal, hogy elmond neki egy verset, akkor nem alanyfolytatásról van szó, hanem alanyváltásról, azaz a második megnyilatkozás zéró alanya az első megnyilatkozásbeli *Mikulás*-sal lesz koreferens. Vagyis a kontextusfüggő pragmatikai tudás megváltoztatja a grammatika és az enciklopédikus tudás által felkínált olvasatot. A (12b)-ben specifikus kontextus hiányában az imént idézett enciklopédikus tudás az alanyváltást idézi elő annak ellenére, hogy a *pro*-ejtés az alanyfolytatást kívánná, azaz a második megnyilatkozás alanya nem az első tagmondat alanyával koreferens. (Az alanyváltás mellett az időrendiség szintén felcserélődhet, ha a világtudásunk még azt is tartalmazza, hogy a Mikulás azokhoz a kisgyerekekhez szokott odamenni és cukrot adni nekik, akik verset mondanak vagy énekelnek neki.) A konkrét beszédhelyzet azonban a (12b)-ben is felülírhatja az enciklopédikus tudás alapján preferált olvasatot, és a grammatika által felkínáltat támogathatja, ha például a Mikulás egy síró kisgyerekekhez megy oda, és azzal próbálja megvizsgálni, hogy verset mond neki.

A (11) és a (12) elemzése ugyanolyan eredményre vezetett, mint a (9)–(10) példáké: grammatika és pragmatika együttműködve engedélyezi a zéró anaforák használatát, illetve

teszi lehetővé azonosításukat. E tekintetben a zéró anaforák viselkedését nem befolyásolja, hogy antecedensük ugyanabban a megnyilatkozásban vagy a megelőző diskurzusban található.

Összegezve: Az implicit argumentumokat tartalmazó megnyilatkozások fentebbi elemzése, egyrészt, igazolta, hogy a grammatikai tényezők: a lexikai-szemantikai jelentés (szelekciós megkötések) és a morfoszintaktikai tulajdonságok (az alanyi/tárgyas ragozás, a *pro*-ejtés), valamint a pragmatikai tényezők: az általános pragmatikai tudás (amelynek bizonyos elemei a lexikai-szemantikai reprezentációk részeként is megjelenhetnek) és a kontextusfüggő pragmatikai tudás szorosan együttműködnek az implicit argumentumok engedélyezésében, illetve azonosításában. Másrészt, elemzésünk megmutatta, hogy az interakció során a pragmatikai tényezők módosíthatják, illetve meg is változtathatják a grammatika által felkínált/elvárt használatot és interpretációt.

A következő fejezetben áttérünk a Bevezetésben jelzett második megnyilatkozás-csoport vizsgálatára, az implicit predikátumot tartalmazó megnyilatkozásokra.

4. Grammatika és pragmatika interakciója az implicit predikátumot tartalmazó megnyilatkozásokban

4.1. Az implicit predikátum fogalma

Implicit predikátumnak tekintünk minden olyan, az ige lexikai-szemantikai reprezentációjában szereplő, de lexikailag realizálatlanul hagyott predikátumot, amelynek a jelenlétét a megnyilatkozásban grammatikai és/vagy pragmatikai evidenciák igazolják. Észrevehető, hogy az implicit predikátum definíciója nagyfokú hasonlóságot mutat az implicit argumentumával, ami nem véletlen. Ugyanis az implicit predikátum végső soron argumentumnak számít, mert az ige mint predikátum jellegű szó határozza meg (implicit) előfordulását a megnyilatkozásban. Csak ez olyan argumentum, amelynek magának is lehet(nek) argumentuma(i), ezért mondhatjuk predikátumnak (azt a predikátumot pedig, amelyhez hozzátartozik, magasabb rendű, azaz másodrendű predikátumnak hívjuk).

Az implicit predikátum jelenlétét igazoló evidenciák közül előjáróban csak egyetleneggel foglalkozunk, nevezetesen a VP-ellipszissel (vö. *pro*-VP, *pro*-V' – Kiefer 1992: 900). Ehhez vegyük újból a Bevezetésben megismert (2)-t, amelyet itt most (13)-ként megisméltünk.

(13) *Rita elkezdte a könyvet.*

A (13) értelmezhető ugyanúgy, ahogy a (14).

(14) a. *Rita elkezdte a könyv olvasását/írását.*

b. *Rita elkezdte olvasni/írni a könyvet.*

Ugyanakkor a (15)-ben mindkét esemény csak olvasásként vagy írásként interpretálható, ahhoz hasonlóan, ahogy a (16)-ban az elliptált igei szószerkezetbeli eseménynek meg kell egyeznie a megnyilatkozás első tagmondatnyi részéből kiválasztott eseménnyel. Vö.

- (15) *Rita elkezdte a könyvet, és Ági is.*
 'Rita elkezdte olvasni a könyvet, és Ági is elkezdte olvasni a könyvet'
 'Rita elkezdte írni a könyvet, és Ági is elkezdte írni a könyvet'
 *'Rita elkezdte olvasni a könyvet, és Ági is elkezdte írni a könyvet'
 *'Rita elkezdte írni a könyvet, és Ági is elkezdte olvasni a könyvet'
- (16) a. *Rita elkezdte a könyv olvasását/írását, és Ági is.*
 'Rita elkezdte a könyv olvasását, és Ági is elkezdte a könyv olvasását'
 'Rita elkezdte a könyv írását, és Ági is elkezdte a könyv írását'
 *'Rita elkezdte a könyv olvasását, és Ági is elkezdte a könyv írását'
 *'Rita elkezdte a könyv írását, és Ági is elkezdte a könyv olvasását'
- b. *Rita elkezdte olvasni/írni a könyvet, és Ági is.*
 'Rita elkezdte olvasni a könyvet, és Ági is elkezdte olvasni a könyvet'
 'Rita elkezdte írni a könyvet, és Ági is elkezdte írni a könyvet'
 *'Rita elkezdte olvasni a könyvet, és Ági is elkezdte írni a könyvet'
 *'Rita elkezdte írni a könyvet, és Ági is elkezdte olvasni a könyvet'

Mindezekből következően azt kell feltételeznünk, hogy az *elkezd* tárgyi argumentuma nemcsak a (14)-ben tartozik az események szemantikai típusába, hanem a (13)-ban is jelen van implicit módon egy esemény jellegű predikátum. Másként megfogalmazva: az *elkezd* és a hozzá hasonló *befejez*, *abbahagy*, *folytat*, *akar*, *szeret* stb. lexikai-szemantikai ábrázolása mindig tartalmaz egy esemény típusú tárgyi argumentumot, amely bizonyos esetekben lexikailag realizálatlan maradhat.

4.2. A lexikai jelentés, a morfológiai szerkezet és a kontextusok szerepe az implicit predikátumot tartalmazó megnyilatkozásokban

Vizsgáljuk meg, mik a feltételei annak, hogy ne kelljen lexikailag kifejezni az *elkezd*, *befejez*, *abbahagy*, *folytat*, *akar*, *szeret* stb. igék szóban forgó argumentumát, azaz hogy implicit predikátum jelenhessen meg a megnyilatkozásban. Az első lehetőséghez úgy jutunk el, ha feltárjuk, honnan származik a (13) megnyilatkozásnak, valamint a (15) megnyilatkozás első részének értelmezésében az olvasás és az írás eseménye. Mivel a tárgyi argumentum típusáról van szó, kézenfekvő a (13) és a (15) szintaktikai tárgyának jelentését megvizsgálni. A generatív lexikon elmélete (Pustejovsky 1995) szerint elképzelhető a *könyv* főnév olyan szótári reprezentációja, amelyben a tárgyi argumentum esemény-szerűsége kódolva van.

- (17)
$$\left[\begin{array}{l} \text{könyv} \\ \text{ARGSTR} = \left[\begin{array}{l} \text{ARG1 } x: \text{információ} \\ \text{ARG1 } y: \text{fiz_tárgy} \end{array} \right] \\ \text{MINŐSÉGEK} = \left[\begin{array}{l} \text{információ.fiz_tárgy_lkp} \\ \text{FORMA} = \text{tartalmaz} (y, x) \\ \text{CÉL} = \text{olvas} (e, w, x, y) \\ \text{LÉTREHOZÁS} = \text{ír} (e', v, x, y) \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A generatív lexikonbeli (17) alatti reprezentáció szerint a *könyv*-nek az a célja, hogy olvassák. Ezt az információt figyelembe véve, biztosítható, hogy az *elkezd* egy eseménnyel kapcsolódjon össze akkor is, amikor az *olvasás/olvasni* predikátum nem fejeződik ki

lexikailag. A magyarban tehát egy predikátum nem kell, hogy lexikailag kifejeződjön, ha a releváns interpretáció, vagyis a tárgyi argumentum esemény jellege elérhető az ebben a szintaktikai pozícióban álló főnév lexikai-szemantikai reprezentációjának elemei révén.

Mindazonáltal a *könyv* LÉTREHOZÁS kategóriája egy további interpretációt is elérhetővé tesz. Nevezetesen, a (13), valamint a (15) első fele jelentheti azt is, hogy Rita elkezdte írni a könyvet, ill. a könyv írását, azaz a (13)-ban, valamint a (15) első felében lehet egy másik implicit predikátum a *könyv* MINŐSÉGEK struktúrájának egy másik kategóriája révén. Ezért a (13), valamint a (15) első tagmondatnyi része egyértelműen csak bizonyos kontextuális információ segítségével interpretálható. Csak a kontextus segítségével tudjuk a *könyv* generatív lexikonbeli reprezentációja által felkínált két predikátumból az egyiket kiválasztani. Ugyanakkor a (17) alapján adható értelmezések csak tipikus olvasatok, mert a tágabb kontextus – ahogy a jelen fejezet végén szó lesz róla – megváltoztathatja ezeket. Ha viszont a *könyv* generatív lexikonbeli reprezentációja által felkínált (tipikus) lehetőségektől eltérő események elkezdését akarja a beszélő a megnyilatkozásával kifejezni, akkor – tágabb kontextus segítségével híján – az *elkezd* esemény típusú argumentumának meg kell jelennie explicit módon. Ugyanis speciális kontextus nélkül a (13)-at (*Rita elkezdte a könyvet*) nem tudjuk úgy érteni, hogy Rita, például, elkezdte törölgetni vagy tépni a könyvet.⁸

Egy predikátumnak azonban a magyarban nemcsak akkor nem kell lexikailag kifejeződjön, ha a tárgyi pozícióban álló főnév lexikai-szemantikai reprezentációja biztosítja a (tipikus) interpretációhoz a releváns esemény(ek)e)t, hanem akkor szintén implicit maradhat, ha a megnyilatkozás többi része vagy a megnyilatkozás-kontextus kiterjesztése közvetlenül elérhetővé tesz egy, a predikátum azonosítását biztosító feltevést.

Áttérve a morfoszintaktikai és a pragmatikai tényezők interakciójára az implicit predikátumot tartalmazó megnyilatkozásokban, tekintsük a (18)-at és a (19)-et, amelyeknek az alanyi pozíciójában az *író* és a *fordító* köznevek állnak a (13)-beli *Rita* tulajdonnévvel szemben.

(18) *Az író elkezdte a könyvet.*

(19) *A fordító elkezdte a könyvet.*

A (18)-ban az alanyi pozícióbeli főnév megerősíti a szótárban a *könyv* LÉTREHOZÁS kategóriájánál rögzített információt: 'Az író elkezdte írni a könyvet / a könyv írását.' A (19)-ben azonban a *fordító* főnév felülbíráhatja mind a CÉL, mind a LÉTREHOZÁS kategóriájában szereplő predikátumokat: 'A fordító elkezdte fordítani a könyvet.' Tehát az az esemény, amely nélkülözhetetlen a megnyilatkozásjelentés megalkotásához, nemcsak a szintaktikai tárgy pozíciójában álló főnév szótárbeli szemantikai reprezentációjából, vagyis a CÉL és a LÉTREHOZÁS kategóriáiból származhat, hanem a közvetlen kontextusbeli szavak szintén hatással lehetnek a megnyilatkozásjelentésre. További kontextuális specifikáció hiányában, a megnyilatkozás-kontextus vagy megerősíti, vagy felülbírája a lexikonban elérhető információ(ka)t.

⁸ Az implicit argumentumot tartalmazó megnyilatkozásoknak a 3. fejezetbeli elemzésével mutatózó nagyfokú hasonlóság ellenére az implicit predikátumok esetében az alanyi és tárgyas ragozás különbsége nem befolyásolja a megnyilatkozások elfogadhatóságát. Vö.: (4) és (6d), ill. (i) és (ii).

(i) *Rita elkezdte a könyvet.*

(ii) *Rita elkezdett egy könyvet.*

Különösen fontos, hogy az alanyként szereplő főnevek létrejöttében egy produktív morfológiai (szóalkotási) szabály közreműködését feltételezhetjük. Az -Ó képzős, eseti cselekvő (ezen ágenst és experienst egyaránt értve) és eseti eszköz jelentésű főnevek konverzió révén tipikus cselekvő és tipikus eszköz jelentésű főnevekké válnak (Laczkó 2000: 398). Igaz, ez a konverzió csupán potenciális szavakat képez. Az, hogy ezekből ténylegesen létrejönnek-e létező szavak, a mindenkori nyelvhasználati igénytől függ. Ennek során rendszerint a főnevek lexikalizálódnak is. Például a konverzióval képzett *író* nem egyszerűen a cselekvés tipikus végrehajtójára, azaz nem egy olyan személyre, akire tipikusan jellemző, hogy írni szokott, utal, hanem egy olyan személyre, akinek irodalmi alkotások létrehozása a foglalkozása. Mégis a következő megfontolás alapján a produktivitás sajátos alesetének tekinthető a tipikus cselekvőt és tipikus eszközt, valamint a tipikus helyszínt jelölő -Ó főnevek⁹ képzése (Laczkó 2000: 391). Ez a képzés mind a beszélők, mind a hallgatók számára termékeny, mert ha ezeket a jelentéseket új fogalmak megnevezésére elő kell állítani, akkor a beszélők a szóban forgó képzési mintát használják, és ha a hallgatók egy ismeretlen jelentésű ilyen formával találkoznak, akkor azt előre megjósolható módon értelmezik.

Tehát az *író* és a *fordító* szavakra jellemző szóalkotási minta alapján a létrejött főnevek CÉL kategóriájában megtalálhatók az *ír* és a *fordít* igei tövek. Így a (18) és a (19) alanyaiként álló képzett főnevek is képesek biztosítani az *elkezd* szintaktikai tárgyának, a *könyv*-nek az interpretációjához szükséges eseményeket.

Hasonló példákat láthatunk a (20)-ban.

- (20) a. *A takarító/tapétázó elkezdte a szobát.*
 b. *A futó/úszó elkezdte a távot.*

A (20) alanyi pozícióiban szereplő főnevek szóalkotási struktúrájából szintén természetes módon adódik, hogy a szoba takarításának/tapétázásának elkezdéséről van szó, ill. a futó futni, az úszó úszni kezdte el a távot.

Az -Ó főnevek kapcsán meg kell említeni, hogy egy másik vélemény szerint (Kiefer 2005: 197) a tipikus cselekvő jelentésűek képzése nem produktív, hanem az ilyen, foglalkozásnevet jelentő főnevek az intézményesülésnek nevezett folyamat révén keletkeznek. Az intézményesülés, amely kapcsolatban van a lexikalizációval, de nem azonos azzal, azt jelenti, hogy egy cselekvés tipikus, többé-kevésbé szokásos és foglalkozásszerű cselekvéssé válik egy adott társadalomban. Látható, hogy az intézményesülés nem nyelvészeti kérdés, hanem világismereti tényezők játszanak benne döntő szerepet. Jóllehet Laczkó Tibor előzőekben ismertetett elképzelésében nem használja az *intézményesülés* terminust, hanem az -Ó főnevek tipikus cselekvő jelentésének lexikalizálódásáról beszél, ő is új fogalmak megnevezésének szükségességétől teszi függővé az -Ó főnevek tipikus cselekvő jelentésben való megjelenését, miközben a produktivitás sajátos aleseteként tartja számon a képzéseket. Laczkó Tibor kettős szemléletű elképzelése szerint tehát nem zárja ki egymást a produktivitás és a lexikalizáció, ill. a Kiefer által javasolt intézményesülés. Továbbá

⁹ A továbbiakban egyszerűen csak -Ó főnevekről beszélünk. Hiszen láttuk, hogy ezen főnevek létrejöttében nem minden esetben van szó képzővel való képzésről, hanem a konverzió szintén szerepet játszik. (Kiefer (2005: 197) pedig általában is kétségbe vonja az -Ó főnevek képzővel való keletkezését.)

hozzátehetjük: még ha eltekintenénk is a Laczkó által feltételezett produktivitástól, a cselekvés intézményesülése révén keletkező foglalkozásnevek lexikalizációja semmiképpen sem teszi az ilyen főneveket morfológiailag átlátszatlaná. Mind a forma, mind a jelentés szempontjából megmarad morfológiai levezetett jellegük: 'az igével jelölt, intézményesült cselekvés végrehajtója', a generatív lexikon elméletének reprezentációs keretében: 'x célja az igével jelölt, intézményesült cselekvés'.¹⁰

Ugyanakkor nem csak a tipikus cselekvőt jelentő -Ó főnevek járulhatnak hozzá – alanyi pozícióban állva, a szóalkotási struktúrájuk révén – a (18)–(20) típusú megnyilatkozások jelentésének megalkotásához. Az ehhez szükséges eseményt a szóalkotási struktúra nélküli szavak szintén képesek biztosítani. Nem képzett jellegük ellenére az olyan foglalkozásnevek, mint pl. a *pék* és az *operatőr*,¹¹ szintén bizonyos tipikus cselekvésekre utalnak (vö.: ÉKsz. 2003: 1071, 1014, ill. 394) jelentésábrázolásuk CÉL kategóriájában:

- (21) a. 'x célja, hogy intézményesült módon kenyeret, péksüteményt készítsen';
 b. 'x célja, hogy intézményesült módon a film felvételeit készítse'.

Ezért a *pék*-hez és az *operatőr*-höz hasonló, morfológiailag nem komplex szavak – ugyanúgy, ahogy a szóképzési struktúrával rendelkező *író*, *fordító*, *tapétázó*, *futó* stb. szavak – alanyi pozícióban állva, jelentésszerkezetükből adódóan egy predikátummal járulnak hozzá az őket tartalmazó megnyilatkozás jelentésének megalkotásához.

A (18)–(21) alapján megállapíthatjuk, hogy egy predikátum második módon akkor maradhat implicit, ill. egy implicit predikátum akkor azonosítható, ha a megnyilatkozás közvetlen kontextusában szereplő kifejezés a tág értelemben vett grammatikai jellemzésének: a lexikai jelentésének vagy a morfológiai szerkezetének megfelelően ezt a predikátumot magában foglalja, és ezzel a megnyilatkozás jelentése teljessé tehető.

Van egy harmadik lehetőség is, amikor egy predikátumnak nem kell lexikailag kifejeződnie magyarban. Ugyanis, a második esetben, az alanyi pozícióban álló főnevek jelentésreprezentációjának CÉL kategóriája alapján kikövetkeztetett interpretáció – hasonlóan az első esethez – csak tipikusnak tekinthető, mert a tágabb kontextus megváltoztathatja. Ha előzőleg egy diskurzusban megkonstruáljuk a megfelelő „világot”, vagy látunk a fizikai környezetünkben egy személyt, aki darabokra tépett egy könyvet, akkor a (18) és a (19) jelölheti azt az eseményt, hogy az író vagy a fordító elkezdte darabokra tépni a könyvet. Általánosan szólva, az olyan megnyilatkozások, mint a (13) és a (18)–(20), a szintaktikai tárgy pozíciójában álló főnév lexikai jelentése, ill. az alanyi státusú főnevek lexikai jelentése vagy morfológiai szerkezete által nyújtott (tipikus) lehetőségtől eltérően is interpretálhatók, amennyiben a kiterjesztett kontextus alapot szolgáltat egy pragmatikailag elfogadhatóbb, relevánsabb értelmezéshez.

Összegezve: Az előzőek alapján a következő két megállapítást fogalmazhatjuk meg. Először, a kontextus szerepe messze túlnyúlik azon, hogy csupán a lexikai-szemantikai ábrázolásban foglalt események közül való választást szolgálja. Azoknak a

¹⁰ A természetlen és/vagy szabályba nem foglalható minták nyelvi realitását mutatja az is, hogy ezek kiindulási pontul szolgálhatnak az analógiás képzés számára (az analógiás szóalkotásról l. Kiefer 2002: 13–14).

¹¹ A magyar nyelv idegen szavainak tipikus, de nem morféma jellegű végződéséről l. Mártonfi 2006: 132–140.

megnyilatkozásoknak a jelentése, amelyekben implicit predikátum van, ugyanazon a három módon, a grammatikai (lexikai-szemantikai jelentés, szóképzési struktúra) és a pragmatikai (közvetlen és kiterjesztett kontextus) tényezők interakcióját figyelembe véve alkotható meg, mint az implicit argumentumot tartalmazóké. Másodszer, a különböző kontextusokból eredő nagyszámú interpretációs lehetőség szintén az implicit predikátumok feltételezésének helyességét támogatja, és nem azt, hogy a releváns (elkezdett) esemény megnevezésének a hiánya ellipszis következménye lenne.

Ezek után áttérhetünk a harmadik megnyilatkozáscsoport vizsgálatára, ahol nem fordulnak elő sem implicit argumentumok, sem implicit predikátumok, hanem a megnyilatkozások jelentésének a megalkotásához az együttes kompozíció műveletére van szükség.

5. Grammatika és pragmatika interakciója az együttes kompozícióban

5.1. Az együttes kompozíció fogalma

Amikor a megnyilatkozások jelentésének a megalkotásához nem elegendő hozzákapcsolni a predikátumokhoz az argumentumaikat, hanem amikor egy predikátumból és az argumentumból álló konstrukcióban az argumentum maga is funktorként viselkedik, akkor együttes kompozícióról beszélhetünk. Ennek a műveletnek a feltételezése azért szükséges, hogy elkerülhető legyen az újabb és újabb kontextusokban jelentkező jelentések szótárbeli felsorolása (vö. Pustejovsky 1995). Az együttes kompozíció egy módosított változata szerint pedig, amely hasonló célból a szótárban absztrakt jelentésrepresentációk felvételét tartja szükségesnek, az igéből és főnévből álló összetett kifejezések jelentése úgy jön létre, hogy az igék alulspecifikált ábrázolásából a főnevek hatására az opcionális jelentéselemeket figyelmen kívül hagyjuk, ill. figyelembe vesszük (Bibok–Németh T. 2001: 312). Az így elképzelt együttes kompozíció viszont lényegileg ugyanolyan fajta interpretációs mechanizmus, mint a kétszintű konceptuális szemantikában alkalmazott fogalmi szelekció (Bibok 2003: 59–60).

5.2. A lexikai jelentés, az esetrag és a kontextusok szerepe az együttes kompozícióban

Tekintsük most újból a Bevezetés-beli (3)-at, amelyet itt (22)-ként megismétlünk.

(22) *Péter elment az iskolából.*

Mivel az *iskola* 'intézmény'-ként és 'épület'-ként is értelmezhető, ettől függően konkretizálódhat az *elme*gy absztrakt – sem a fizikai, sem a társadalmi helyváltoztatásra nem utaló – 'mozgás' jelentése: az 'intézmény' esetén a 'társadalmi státus megváltozása'-ként, az 'épület' esetén 'fizikai mozgás'-ként. Ha pedig az *iskola* számára is alulspecifikált jelentésrepresentációt tételezünk fel, azaz nem rögzítjük a szótárban, hogy intézménynek vagy épületnek-e a célja bizonyos tanítási/tanulási folyamatok biztosítása (erről részletesebben l. Bibok 2003: 39–44), akkor csak a közvetlen vagy a kiterjesztett kontextusbeli információk révén oldható fel a (22) nem egyértelmű volta. Az előbbire vegyük például a (22)-nek időhatározókkal kiegészített változatait.

(23) a. *2007-ben Péter elment az iskolából.*

b. *Délelőtt tíz órakor Péter elment az iskolából.*

Az *iskola* a (23a)-ban a *2007-ben* időhatározó kontextusában – tipikusan, mert kontextuskiterjesztéssel felülbíráható – mint intézmény, a (23b)-ben a *délelőtt tíz órakor* kontextusában – tipikusan, mert kontextuskiterjesztéssel felülbíráható – mint épület interpretálható. Ennek megfelelően az *elmegy* a (23a)-ban mint a társadalmi státus megváltozása, a (23b)-ben pedig mint fizikai mozgás értelmeződik.

A (22) nem egyértelmű volta nemcsak a megnyilatkozásokkontextusban az időhatározókkal való kiegészítés révén szüntethető meg, hanem a kontextus kiterjesztésével is, például ha a diskurzusban az előző megnyilatkozásokból vagy a diskurzus fizikai környezetéből olyan információk birtokába jutottunk, mint amilyeneket a (23)-ban az időhatározókból nyerhetünk.

Az együttes kompozícióval kapcsolatos példáinknak még azt a jellemzőjét kell kiemelnünk, hogy az *iskola* minden esetben *-bÓl* elativusi ragos alakjában szerepelt. Következésképpen leszögezhetjük, hogy ez a rag nem befolyásolja az ige és a főnév együttes kompozícióját. Mindazonáltal a magyarban a főnévi esetvégződések hatással lehetnek a (22) és (23) típusú megnyilatkozások interpretációjára. Cseréljük fel a (22)-ben az *iskola* főnév *-bÓl* elativusi ragos alakját a *-tÓl* ablativusi ragos alakkal!

(24) *Péter elment az iskolától.*

Milyen hatással van a rag megváltozása az *iskola* értelmezésére, és következésképpen a (24) interpretációjára? Mindenekelőtt, azt kell figyelembe vennünk, hogy a *-bÓl* elativusi rag 'belső helyről' irányjelentésével (ÉKsz. 2003: 140, 1. jelentés) a *-tÓl* ablativusi rag két jelentése áll szemben: az utóbbi elsődlegesen külső helyről való irányultságot jelöl, másodlagosan pedig belső helyről valót (vö. ÉKsz. 2003: 1351, 1. és 3. jelentés). A *-tÓl* első jelentésében olyan főnevekkel kapcsolódhat össze, amelyek, például, épületeket neveznek meg. Ugyanis az épületek nemcsak belső, hanem külső topológiai helyek viszonyítási pontjaként is felfoghatók. A *-tÓl* másik jelentésében olyan főnevekhez járulhat, amelyek, pl. az intézmények nevei, csak belső helyek viszonyítási pontjaként funkcionálhatnak. Ebből következően, jóllehet a (24)-et szintén kétféleképpen interpretálhatjuk: 'Péter elment az iskola épületétől' és 'Péter elment az iskola intézményéből', ez a jelentéskülönbség nemcsak az *iskola* kétféle interpretációs lehetőségénél fogva áll fenn, hanem ehhez a *-tÓl* ablativusi rag két jelentése is hozzájárul. Megfigyelhetjük ezt a különbséget az időhatározókat tartalmazó megnyilatkozásokban is. Cseréljük ki a (23)-ban az *iskola* főnév *-bÓl* elativusi ragos alakját a *-tÓl* ablativusi ragos alakkal!

(25) a. *2007-ben Péter elment az iskolától.*

b. *Délelőtt tíz órakor Péter elment az iskolától.*

A (25a)-beli a *2007-ben* időhatározó – ugyanúgy, mint a (23a) esetében – az *iskolától* ragos főnévnek az 'iskola intézményéből' tipikus értelmezését segíti elő, azaz az időhatározó hatására az *iskola* 'intézmény' jelentése és a *-tÓl* ablativusi rag másodlagos 'belső helyről' jelentése kapcsolódik össze. A (25b)-beli a *délelőtt tíz órakor* időhatározó kontextusában az *iskolától* ragos főnevet az 'iskola épületétől' tipikus módon értelmezhetjük, azaz ennek az időhatározónak a hatására az *iskola* 'épület' jelentése – ugyanúgy, mint a (23b) esetében – és a *-tÓl* ablativusi rag elsődleges 'külső helyről' jelentése választódik ki. Az *iskolától* ragos főnév két értelmezésének ('iskola intézményéből' és 'iskola épületétől')

megfelelően pedig az *elme*gy a (25a)-ban mint a társadalmi státus megváltozása, a (25b)-ben viszont mint fizikai mozgás interpretálódik.

A (25)-nél adott interpretációk, akárcsak a (23)-hoz tartozók, csupán tipikusak, mert a kontextus kiterjesztése révén megváltoztathatók. Ehhez elegendő, ha az időhatározók nyújtotta tágabb vagy pontosabb időmegjelöléseknek a tipikussal ellentétes értelmezése elérhetővé válik a kiterjesztett kontextus révén. Például: ha tudomásunkra jutott a megelőző diskurzusból vagy a fizikai környezetből, hogy Péter fizikai mozgása nagyon-nagyon lassú és nehézkes volt, és hogy ráadásul viszonylagosan hosszabb távot kellett így leküzdenie, akkor a (25a)-beli *2007-ben* időhatározó nem Péter társadalmi státusának megváltozását indukálja. Ha pedig arról értesültünk, hogy egy konkrét nap reggelén Péter elvi és komoly összetűzésbe került az iskola igazgatójával vagy tizenegy óraker már sikerült új munkahelyet találnia, akkor ezek megfelelő okát adhatják a (25b)-beli *délelőtt tíz óraker* időhatározó tipikussal szembeni értelmezésének, azaz annak, hogy a *délelőtt tíz óraker* Péter társadalmi helyváltoztatásának idejére vonatkozóan szolgált pontosító körülményt.

Két megjegyzéssel zárhatjuk a grammatikának és a pragmatikának az együttes kompozícióbeli interakcióját tárgyaló fejezetet. Először, a *-tÓl* ablativusi raghoz hasonlóan befolyásolja a megnyilatkozások interpretációját a *-hOz* allativusi rag. Tekintsük a következő példákat.

(26) *A minisztériumba/minisztériumhoz hívták Pétert.*

(27) a. *2007-ben a minisztériumba/minisztériumhoz hívták Pétert.*

b. *Délelőtt tíz óraker a minisztériumba/minisztériumhoz hívták Pétert.*

A *-ba* illativusi rag 'belső helyre' (vö. ÉKsz. 2003: 79, 1. jelentés) jelentésével szemben a *-hOz* allativusi rag jelölhet külső és belső helyre való irányulást (vö. ÉKsz. 2003: 538, 1. és 2. jelentés). A *minisztérium* pedig, mivel az *iskola* mintájára elemezhető, vonatkozhat intézményre és épületre is (az ún. *iskola*-típusú szavak elemzésére l. Bibok 2000). Ezek szerint a (26) mind a *minisztériumba*, mind a *minisztériumhoz* esetén kétféleképpen interpretálható: 'A minisztérium intézményébe/épületébe hívták Pétert', ill. 'A minisztérium intézményébe/épületéhez hívták Pétert'. Mindazonáltal az utóbbi két interpretációs lehetőség nem egyszerűen csak a *minisztérium*, hanem a *-hOz* allativusi rag két jelentésének is a következménye. Az időhatározókat tartalmazó (27a) és (27b) megnyilatkozásokban szintén megjelenik ez a különbség. De – ugyanúgy, ahogy a (23)-nál és a (25)-nél –, az időhatározók tipikus értelmezését felülbírálnak a tágabb kontextusból származó információk.

Másodszor, az implicit predikátumot tartalmazó megnyilatkozásokhoz hasonlóan, az együttes kompozíció esetében sem csak a grammatikai morféma befolyásolhatja az interpretációt a fentebb bemutatott módon, hanem az olyan lexémák is, mint pl. *egyház* és *templom*. Vö.

(28) a. *Péter kilépett az egyházból.*

b. *Péter kilépett a templomból.*

Mivel az *egyház* és a *templom* specifikusabbak az *iskola*-nál és a *minisztérium*-nál abban az értelemben, hogy az 'intézmény' és az 'épület' jelentések közül az *egyház* csak az előbbivel, a *templom* csak az utóbbival rendelkezik (l. Bibok 2000), a (28)-beli

megnyilatkozások egyféleképpen értelmezhetők: a (28a) Péter társadalmi státusának megváltozásáról, a (28b) Péter fizikai mozgásáról szól.

Tekintsük még a (29)-et.

(29) a. *2007-ben Péter kilépett az egyházból/templomból.*

b. *Délelőtt tíz órakor Péter kilépett az egyházból/templomból.*

Természetesen, az időhatározók nem játszhatják tipikus jelentéségyértelműsítő szerepüket a (29)-ben, és nem módosíthatják a (28)-cal kapcsolatban adott, az *egyház* és a *templom* lexémák specifikus jelentésén alapuló olvasatokat. Ami pedig az 'épület'-hez és az 'intézmény'-hez tipikusan nem kapcsolható időhatározókat (*2007-ben*, ill. *délelőtt tíz órakor*) illeti, ezek relevanciáját ugyancsak a kiterjesztett kontextus biztosíthatja.

Összegezve: Az együttes kompozícióval előálló megnyilatkozásjelentés a grammatikai (lexikai-szemantikai jelentés, esetragok) és a pragmatikai (közvetlen és kiterjesztett kontextus) tényezők interakciójának figyelembevételével alkotható meg ugyanazon a három módon, mint az implicit argumentumot és az implicit predikátumot tartalmazóké.

6. Az elmélet és adatok viszonya az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció vizsgálatában

Lehmann (2004: 180–181, 191) szerint az adatok három szereppel rendelkezhetnek a nyelvészetben a kutatást végző nyelvész szempontjából: (1) egy hipotézis induktív létrehozásának alapját biztosíthatják, (2) a dedukció révén nyert téziseket tesztelhetik és (3) az elmélet mellett szóló érv szerepét tölthetik be az elmélet prezentálásakor. Az adatok első két funkciója magában a nyelvészeti kutatásban, míg a harmadik funkció a kutatás eredményének a közlésében ragadható meg. Kertész és Rákosi (2008: 390–392) e három szerep elemzése során kifogásolja, hogy Lehmann nem tisztázza a közöttük levő viszonyt, ami inkonzisztenciát eredményez. Az inkonzisztencia okait Kertész és Rákosi az alábbiakban látja. Lehmann (2004: 208) hangsúlyozza, egyrészt, azt, hogy az adatok az első funkció betöltése során elmélet- és problémáfüggők, másrészt, azt, hogy az adatok a második funkció ellátására csak akkor alkalmasak, ha a legkevésbé elmélet- és problémáfüggők, ami leginkább a nyers adatokra jellemző. Ugyanis a nyers adatokra való támaszkodás során érvényesül legjobban az az elvárás, hogy az adatoknak a kutatón kívülieknek és tőle függetleneknek kell lenniük (uo.: 181). Az adatok harmadik szerepe, az érvként való funkcionálás pedig az elmélet közlése során egy érvelési folyamatban teljes mértékben elméletfüggő. Kertész és Rákosi (2008) szerint ezek a megállapítások ellentmondásosak. Két megjegyzést kell azonban tennünk e kritikát illetően. Először, figyelembe kell vennünk, hogy Lehmann lényegi különbséget tesz az adatok kutatásban és a kutatás prezentálásában betöltött szerepe között. Másodsor, ha nem azt feltételezzük, hogy ugyanazok az adatok egyszerre, egyidejűleg rendelkeznek a három szereppel, ami nem lehetséges anélkül, hogy ne körben forgást eredményezne, hanem az adatok szerepét egy kutatás egészének a folyamatában vizsgáljuk, akkor láthatóvá válik, hogy a kutatás egyes fázisainak megfelelően más-más szereppel rendelkeznek a különböző típusú, különböző forrásokból származó adatok (vö. Nagy C. megj. alatt). A kutatásban használt adatokhoz képest megint más szereppel rendelkeznek a kutatás eredményeinek a közlésében használt adatok. Erre a két megjegyzésre támaszkodva egyáltalán nem szükséges ellentmondásosnak tekinteni az adatfunkciók lehmanni jellemzését.

A fejezet fennmaradó részében azzal a két kérdéssel foglalkozunk, hogy milyen adat-típusokat használtunk, és hogyan alakult az elmélet és az adatok viszonya a jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatásban és ennek a kutatásnak a jelen tanulmányban való bemutatásában.

Kutatásunk kiinduló hipotézise az volt, hogy grammatika és pragmatika interakcióba léphet egymással az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció előfordulása és interpretálása során. Továbbá feltételeztük, hogy ez az interakció többféleképpen mehet végbe. Egyrészt, a pragmatikai információk kiegészíthetik a grammatika által nyújtottakat, másrészt, megerősíthetik, és, harmadrészt, megváltoztathatják a grammatika által kínált olvasatot.

Kutatásunkban a kiinduló feltételezések megfogalmazásához adatként elméleti megállapításokra és definíciókra támaszkodtunk,¹² nevezetesen a nyelv és a nyelvhasználat megkülönböztetésére, a grammatika és a pragmatika definíciójára, valamint az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció meghatározására. Ezen elméleti állásfoglalások a kutatás további fázisaiban is befolyásolták az adatok kiválasztására irányuló döntéseinket: (1) Megnyilatkozásokat vizsgáltunk és nem mondatokat. (2) Olyan megnyilatkozásokat elemeztünk, amelyek implicit argumentumot vagy implicit predikátumot tartalmaznak, vagy amelyeknek a jelentését az együttes kompozíció révén lehet létrehozni. A vonatkozó meghatározások révén el tudtuk különíteni ezeket a megnyilatkozásokat a performanciahibákból eredő kihagyásokat tartalmazó megnyilatkozásoktól. A definícióink révén a más megközelítések által az adatok köréből reflektálatlanul kizárt, például erősen kontextusfüggő megnyilatkozások is vizsgálhatóvá váltak. (3) Definícióink továbbá lehetővé tették a vizsgált megnyilatkozások csoportok különböző fajtáinak szétválasztását. (4) A kutatás egyes fázisaiban az aktuális célkitűzésnek és kérdésfeltevésnek megfelelően választottuk ki az adatokat. Az ily módon nyert adatok különböző direkt forrásokból származtak,¹³ ami kiküszöbölte az egyes adatforrások hátrányait és növelte az adatok elemzése során tett megállapításaink plauzibilitását (vö. Kertész–Rákosi 2007: 58–59, 85–86). Az implicit argumentumot, implicit predikátumot vagy együttes kompozíciót tartalmazó megnyilatkozásadatainkat a következő direkt forrásokból nyertük: (a) korpuszokból: saját gyűjtésű szóbeli diskurzusok magnetofonszalagra rögzített formájának transzkripciójából (vö. a lehmanni nyers adat), írott korpuszból (Magyar Nemzeti

¹² Egy hipotézis megfogalmazásakor a nyelvi adatok mellett elméleti megállapításokat is felhasználhatunk, amelyek szintén adatoknak tekinthetők a hipotézisalkotás számára (vö. Nagy C. megj. alatt).

¹³ Megjegyzendő azonban, hogy a kutatók nem értenek egyet az adatforrások direktségének meghatározásában. Míg Penke és Rosenbach (2004: 487–488) úgy értelmezik a direktséget, hogy az adat mennyire közvetlenül tükrözi a nyelvtudást, Kertész és Rákosi (2007) – Rescher (1976) plauzibilis érvelésről vallott felfogására támaszkodva – minden olyan adatot direkt forrásúnak tekint, amely perceptuális tapasztalatból, kísérletből, egy elméletből, egy módszer alkalmazásából, egy történeti dokumentumból stb. származik. Így, míg Penke és Rosenbach a korpuszadatokat és a grammatikalitási ítéleteket direkt forrásból jövő adatokként, a pszicho- és neurolingvisztikai kísérletekből származókat közvetett adatokként veszi számításba, Kertész és Rákosi mindezeket direkt forrású adatoknak értékeli. Utóbbiak javaslata szerint az adatok tulajdonképpen direkt forrásból eredő plauzibilis állításokként értelmezhetők, amelyek információs tartalomból és plauzibilitási értékből állnak. A plauzibilitási értéket a direkt forrás megbízhatósága is befolyásolja.

Szövegtár, szótárak), más kutatók és saját korábbi adatainkból, más nyelvekkel való összehasonlításból analógia alkalmazásával, (b) introspekcióinkból, (c) kísérletekből: más kutatók pszicholingvisztikai kísérleteiből, saját minimálpár-kísérleteinkből és gondolat-kísérleteinkből.¹⁴

A datainkat szisztematikus grammatikai és pragmatikai elemzésnek vetettük alá, amelynek eredménye megerősítette kiinduló feltételezéseinket. A kutatás során az elmélet (hipotézisek) és az adatok között nem egyirányú viszony mutatkozott. A kiinduló feltételezések megfogalmazása tekinthető indukció révén nyert hipotézisnek. Mivel azonban az indukció alapját képező adatok maguk is elméleti megállapítások és definíciók, a kiinduló feltételezéseket tekinthetjük levezetett elméleti téziseknek is, amelyek érvényességét adatokkal kell plauzibilisebbé tenni. Az ilyen céllal használt adatok kiválasztása azonban szintén elmélet- és problémafüggő, még akkor is, ha nyers adatokhoz fordulunk. Gondoljunk csak az adatkiválasztás fentebb említett szempontjaira és lépéseire, különösen pedig arra, hogy a nyers adatok között lehetnek performanciahibát mutatók, és még a nem ilyenek is nyilvánvalóan különböznek a kutatás számára való relevanciájuk mértékében. Előfordulhat az is, hogy a hipotézis plauzibilissé/plauzibilisebbé tétele során használt adatok befolyásolják a hipotézis alapjául szolgáló elméleti adatokat is, ami pedig magának a hipotézisnek a módosulásához vezethet.

Mindezek alapján két következtetést vonhatunk le. Egyrészt, nem célszerű élesen elválasztani egymástól a hipotézisalkotást és a plauzibilissé/plauzibilisebbé tétel folyamatát, másrészt, az elmélet és az adatok közötti viszony ciklikusságra épül, és az aktuális érvelési folyamat határozza meg, hogy a kutatás adott szakaszában mi számít adatnak, és az milyen funkciót tölt be (vö. Kertész–Rákosi 2007, 2008).

A kutatás jelen tanulmányban való bemutatása során nem támaszkodtunk a kutatásban használt és fentebb felsorolt összes adattípusra. Mivel az adatok szerepe a kutatás bemutatása során az, hogy az elmélet mellett szóló érvként szolgáljanak és az olvasót meggyőzzék, ezért igyekeztünk olyan adatokat kiválasztani a kutatás során használtakból, amelyek a leginkább alkalmasak arra, hogy a tanulmány érvelési menetéhez igazodva illusztrálják és alátámasszák az elméleti megállapításokat. A grammatika és a pragmatika interakciójának az implicit argumentumokat vagy implicit predikátumokat tartalmazó megnyilatkozásokban és az együttes kompozícióban való bemutatásához a következő adatforrásokat vettük figyelembe:

- (a) korpusz: más kutatók adatai, beleértve a szótári adatokat is, és saját korábbi adatainkból kiválasztott adatok (vö. (1) = (4), (2) = (13), (3) = (22), (8), (10a), (17), (21));
- (b) introspekció (vö. (7), (11), (14), (18), (19), (20));
- (c) minimálpár-kísérletek (vö. (5a–c), (6a–d), (23a–b), (22) vs. (24), (25a–b), vö. még: (26)–(29)) és gondolat-kísérletek (vö. (9), (10), (12), (15), (16), valamint a (18) és a (19) különböző olvasatai).

¹⁴ Az adatforrások csoportosítása nem problémamentes. Például, a más kutatók pszicholingvisztikai kísérleteiből származó adatok az itt bemutatott kutatás számára korpusznak is tekinthetők. A gondolat-kísérlet pedig egyben introspektív adat is. Az adatforrások osztályozásának problematikája meghaladja dolgozatunk kereteit.

A pragmatikai tényezőkkel is számoló kutatásokkal szembeni egyik módszertani követelmény az, hogy spontán nyelvhasználati, azaz nyers adatokra is támaszkodjanak.¹⁵ Ezen módszertani követelményből kiindulva elvárható lenne, hogy egy részben pragmatikai jellegű kutatás prezentálása is tartalmazzon nyers adatokat. Kutatásunk jelen bemutatásában azonban nem szerepelnek nyers adatok. Helyettük gondolatkísérleteket alkalmaztunk. Ugyanis a nyers adatok pragmatikai célú vizsgálatban való felhasználásának igen komoly elvi problémákkal kell szembenéznie. Először, a korpuszbeli nyers adatokat rendkívül gondos kontextuális elemzésnek kell alávetni ahhoz, hogy a megnyilatkozások beszélő által közvetíteni kívánt explicit és implicit jelentését megalkothassuk. Másodszor, akármennyire gondosan járunk el azonban a spontán nyelvhasználat kontextuális elemzésekor, akármennyire vannak is grammatikai és pragmatikai támpontjaink, sosem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy a beszélők azokkal a szándékokkal, háttérismeretekkel, hitekkel, attitűdökkel stb. – összefoglalóan mentális állapotokkal – rendelkeznek, amelyeket mi a nyers adatokat feldolgozó kutatókként tulajdonítunk nekik. Harmadszor, és ez okozza a legfőbb nehézséget, még egy több száz milliányi szövegszós korpusz nyers adataiból sem nyerhetjük ki az egyes megnyilatkozások sokféle, de szisztematikusan váltakozó interpretációs lehetőségeit. Ezeket a bizonytalansági tényezőket kiküszöbölhetjük a kutatás és az érvelés folyamán azzal, hogy gondolatkísérleteket alkalmazunk. A gondolatkísérletben rögzítjük a kísérlet minden egyes szakaszában a kontextuális tényezőket, beleértve a nyelvhasználók mentális állapotait, majd közülük mindig csak egyet szisztematikusan megváltoztatunk a minimálpár-kísérletekben megszokott módon. A gondolatkísérletben így létrehozunk az elvileg lehetséges és a kutatás szempontjából releváns összes interpretációs változatot, és értékeljük ezeket. Ennél fogva olyan lehetőségeket is meg tudunk vizsgálni, amelyek a nyers korpuszadatokból hiányoznak. A gondolatkísérletek alkalmazásának egy másik előnye a kutatás bemutatásában a rendkívüli szemléletesség, amely szintén növeli az olvasó meggyőzését célzó törekvés sikerességét.

7. Összegzés

Az implicit argumentumot, az implicit predikátumot és az együttes kompozíciót tartalmazó megnyilatkozások jelentésének grammatikai és pragmatikai tényezőit vizsgáló tanulmányunkban a grammatikát és a pragmatikát a nyelvelmélet két külön, a grammatikai és a pragmatikai kompetenciát modelláló komponenseként határoztuk meg. E két komponens nem független egymástól, hanem közöttük állandóan interakcióra kerülhet sor. Ezen kívül a két komponens közötti kapcsolat úgy is létrejöhet, hogy bizonyos, nyelvhasználatra vonatkozó és enciklopédikus információk – kontextusuktól elszakadva – kontextusfüggetlenné válhatnak, sőt rögzülhetnek is a lexémák lexikai-szemantikai ábrázolásában.

A megnyilatkozások fenti három típusának mélyreható és részletes elemzésével igazoltuk, hogy

¹⁵ Ahogy fentebb jeleztük, a kutatásban mi is használtunk nyers adatokat.

- (a) **a grammatikai tényezők:** a lexikai-szemantikai jelentés (beleértve a szelekciós megkötéseket is) és a morfoszintaktikai tulajdonságok (alanyi/tárgyas ragozás, *pro*-ejtés, szóképzési struktúra, esetragok), valamint **a pragmatikai tényezők:** az általános pragmatikai tudás (amelynek bizonyos elemei a lexikai-szemantikai reprezentációk részeként is megjelenhetnek) és a kontextusfüggő pragmatikai tudás **szorosan együttműködnek** az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció engedélyezésében, illetve azonosításában,
- (b) ez az interakció **többféleképpen** mehet végbe: a pragmatikai információk kiegészíthetők, megerősíthetők vagy megváltoztathatják a grammatika által kínált olvasatot,
- (c) a grammatika által előírt használat és interpretáció pragmatikai tényezők hiányában **tipikusnak** vagy egyenesen **alulspecifikáltnak** tekinthető,
- (d) minél **több pragmatikai tényezőt** kell figyelembe vennünk a megnyilatkozás használatára vagy interpretációjára során, annál **specifikusabb lesz a megnyilatkozás jelentése.**

A fenti három megnyilatkozáscsoport vizsgálatának metodológiai aspektusairól szólva, az adatok három funkcióját és három forrását különböztettük meg. Leszögezhető, hogy **a különböző adatforrásokból nyert adatok** használatával ellensúlyozhatóak az egyes adatforrások hátrányai. Hangsúlyoztuk **a korpuszbeli nyers adatok pragmatikai célú kutatásokban és ezek bemutatásában való alkalmazásának nehézségeit** és **a gondolatkísérletek fontos szerepét** az így keletkezett problémáknak a kezelésében. **Az adatok és az elmélet viszonya pedig nem képzelhető el egyirányú viszonyként**, hanem egy hipotézis plauzibilisebbé tétele során használt adatok befolyásolhatják a hipotézis alapjául szolgáló elméleti adatokat is, ami magának a hipotézisnek a megváltoztatását vonhatja maga után.

Hivatkozások

- Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 653–762.
- Bibok, Károly 2000. Conceptual semantic investigations in Russian and Hungarian. In Endre Lendvai (szerk.) *Applied Russian Studies in Hungary*. Krónika. Pécs. 15–32.
- Bibok Károly 2003. A szójelentés lexikai pragmatikai megközelítése. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 37–77.
- Bibok Károly 2008. Az igék szemantikája és a szintaktikai alternáció. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 23–70.
- Bibok, Károly – Enikő Németh T. 2001. How the lexicon and context interact in the meaning construction of utterances. In Enikő Németh T. – Károly Bibok (szerk.) *Pragmatics and the Flexibility of Word Meaning*. Elsevier. Amsterdam. 289–320.
- Bibok Károly – Németh T. Enikő 2002. Lexikai és kontextuális információk interakciója a megnyilatkozásjelentés megalkotása során. In Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 5*. Szegedi Tudományegyetem, Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 335–367.
- Chomsky, Noam 1977. *Essays on Form and Interpretation*. North Holland. New York.
- Chomsky, Noam 1995. *The Minimalist Program*. MIT Press. Cambridge, MA.

- Cote, Sharon A. 1997. *Grammatical and Discourse Properties of Null Arguments in English*: PhD-disszertáció. <http://babl.ling.upenn/~cote/index.html>
- Dik, Simon C. 1985. Formal and semantic adjustment of derived constructions. In A. Machtelt Bolkestein – Casper de Groot – J. Lachlan Mackenzie (szerk.) *Predicates and Terms in Functional Grammar*. Foris. Dordrecht. 1–28.
- ÉKsz.: Pustai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ÉrtSz.: Bárczi Géza – Ország László (főszerk.) 1959–1962. *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára 1–7*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Engdahl, Elisabet 1999. Integrating pragmatics into the grammar. In Lunella Mereu (szerk.) *Boundaries of Morphology and Syntax*. Benjamins. Amsterdam. 175–194.
- Fillmore, Charles J. 1986. Pragmatically controlled zero anaphora. *Berkeley Linguistic Series* 12: 95–107.
- Fodor, Jerry 1983. *The Modularity of Mind*. MIT Press. Cambridge, MA.
- García Velasco, Daniel – Carmen Portero Muñoz 2002. Understood objects in functional grammar. *Working Papers in Functional Grammar* 76. University of Amsterdam. Amsterdam. 1–24.
- Gazdar, Gerald 1979. *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form*. Academic Press. New York.
- Goldberg, Adele 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. The University of Chicago Press. Chicago.
- Goldberg, Adele 2005. Constructions, lexical semantics and the correspondence principle: Accounting for generalizations and subregularities in the realization of arguments. In Nomi Erteschik-Shir – Tova Rapoport (szerk.) *The Syntax of Aspect*. Oxford University Press. Oxford. 215–236.
- Groefsema, Marjolein 1995. Understood arguments: A semantic/pragmatic approach. *Lingua* 96: 139–161.
- Groot, Casper de 1985. Predicates and features. In A. Machtelt Bolkestein – Casper de Groot – J. Lachlan Mackenzie (szerk.) *Predicates and Terms in Functional Grammar*. Foris. Dordrecht. 71–84.
- Ivaskó Livia 2002. Az afáziás nyelvhasználat sikertelenségének okairól. In Racsmány Mihály – Kéri Szabolcs (szerk.) *Architektúra és patológia a megismerésben*. Books in Print. Budapest. 40–51.
- Kasher, Asa 1986. Pragmatics and Chomsky’s research program. In Asa Kasher (szerk.) *The Chomskyan Turn*. Blackwell. Oxford. 122–149.
- Kertész András – Rákosi Csilla 2007. Adat, evidencia és plauzibilis érvelés a nyelvészetben. In Csátár Péter – Pethő Gergely (szerk.) *Szemantikai intuíciók mint nyelvészeti adatok*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 49–94.
- Kertész András – Rákosi Csilla 2008. Megjegyzések a nyelvészeti adatok és evidencia problémájáról folyó vita jelenlegi állásához. *Magyar Nyelv* 104: 274–286, 385–402.
- Kiefer Ferenc szerk. 1992. *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Kiefer Ferenc 2002. Szabályszerűség, termékenység és analógia a morfológiában. In Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 5. Szegedi Tudományegyetem, Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 9–15.
- Kiefer, Ferenc 2005. Conversion in Hungarian. In Christopher Piñón – Péter Siptár (szerk.) *Approaches to Hungarian* 9. Akadémiai Kiadó. Budapest. 189–203.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- Komlósy András 2001. *A lexikai-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Laczkó Tibor 2000. Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 293–407.
- Langacker, Ronald 1987. *Foundations of Cognitive Grammar 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press. Stanford, CA.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. Longman. London.
- Lehmann, Christian 2004. Data in linguistics. *The Linguistic Review* 21: 175–210.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press. Cambridge, MA.
- Levinson, Stephen C. 2000. *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicatures*. Cambridge University Press. Cambridge, MA.
- Martí, Luisa 2006. Unarticulated constituents revisited. *Linguistics and Philosophy* 29: 135–166.
- Mártonfi Attila 2006. *A magyar toldalékmorfémák rendszere*. PhD-disszertáció. ELTE. Budapest. <http://martonfi.hu/phd/>
- Mey, Jacob 1993. *Pragmatics: An Introduction*. Blackwell. Oxford.
- Nagy Katalin 2005. A pragmatika státusáról. *Magyar Nyelv* 101: 436–448.
- Nagy C., Katalin megj. alatt. Data in historical pragmatics. *Journal of Historical Pragmatics* 11.
- Németh T. Enikő 2000. Implicit argumentumok a magyarban: előfordulásuk módjai és azonosításuk lehetőségei. In Kenesei István (szerk.) *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Osiris Kiadó. Budapest. 197–252.
- Németh T. Enikő 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20, 221–254.
- Németh T. Enikő 2005. Az osztenzív-következtetési kommunikációtól a verbális kommunikációig. In Ivaskó Lívia (szerk.) *Érthető kommunikáció*. Szegedi Tudományegyetem, Médiatudományi Tanszék. Szeged. 77–87.
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 222–261.
- Németh T. Enikő 2007. Grammatika és pragmatika viszonya az implicit argumentumok tükrében. In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Kodolányi János Főiskola/Tinta Könyvkiadó. Székesfehérvár/Budapest. 188–197.
- Németh T., Enikő 2008a. Verbal information transmission without communicative intention. *Intercultural Pragmatics* 5: 153–176.

- Németh T. Enikő 2008b. Az implicit alanyi és tárgyi igei argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 71–128.
- Németh T. Enikő – Bibok Károly 2001. Az alanyi és a tárgyas ragozás szerepe az igei tárgyi argumentumok elhagyhatóságában. In Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Osiris Kiadó. Budapest. 78–96.
- Newmeyer, Frederick 2006. Negation and modularity. In Betty Birner – Gregory Ward (szerk.) *Drawing the Boundaries of Meaning: Neo-Gricean Studies in Pragmatics and Semantics in Honor of Laurence R. Horn*. Benjamins. Amsterdam. 247–268.
- Paradis, Michel 1998. The other side of language: pragmatic competence. *Journal of Neurolinguistics* **11**: 1–10.
- Pelyvás Péter 2006. Rendszer- vagy felhasználóközpontú grammatika. *Szabad Vátozók* **3**. <http://www.szv.hu/cikkek/rendszer-vagy-felhasznalokozpontu-grammatika>
- Penke, Martina – Anette Rosenbach (szerk.) 2004. *Studies in Language* **28/3** (Special issue on What counts as evidence in linguistics?).
- Pléh Csaba 1994. Mondatközi viszonyok feldolgozása: Az anafora megértése a magyarban. *Magyar Pszichológiai Szemle* **50**: 287–320.
- Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Pollard, Carl – Ivan A. Sag 1994. *Head-driven Phrase Structure Grammar*. Chicago University Press. Chicago.
- Pustejovsky, James 1995. *The Generative Lexicon*. MIT Press. Cambridge MA.
- Radford, Andrew 1997. *Syntax: A Minimalist Introduction*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Recanati, François 2007. It is raining (somewhere). *Linguistics and Philosophy* **30**: 123–146.
- Rescher, Nicholas 1976. *Plausible Reasoning*. Van Gorcum. Assen–Amsterdam.
- Sperber, Dan 2000. Metarepresentations in an evolutionary perspective. In Dan Sperber (szerk.) *Metarepresentations: A Multidisciplinary Perspective*. Oxford University Press. Oxford. 117–137.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. 1. kiadás/2. kiadás. Blackwell. Cambridge MA – Oxford.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 2002. Pragmatics, modularity and mind-reading. *Mind and Language* **17**: 3–23.
- Tolcsvay Nagy Gábor 2003. Topikaktiválás és topikfolytonosság magyar nyelvű szövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **20**: 295–325.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. Arnold. London – New York.
- Wharton, Tim 2003. Natural pragmatics and natural codes. *Mind and Language* **18**: 447–477.
- Wunderlich, Dieter 1972. *Linguistische Pragmatik*. Athenäum. Frankfurt.